

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Τμήμα Φιλολογίας

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ
ΤΟΝ ΝΕΟΤΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ»

*«Ευχές και κατάρεις στη Βυζαντινή κοινωνία: Οι κοινωνικές και μαγικές
λειτουργίες ενός είδους του έντεχνου λαϊκού λόγου».*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Κρητικάκου Κανέλλας

Πτυχιούχου Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του UNIVERSITY OF MAINE
AT FARMINGTON, USA ,

(1996)

Επιβλέπων Καθηγητής: *Γεώργιος Κούζας, Εντεταλμένος Διδάσκων ΕΚΠΑ*

Συνεπιβλέπουσες: *Γρηγοροπούλου Μαρίνα, Επίκουρος Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου*

Δελλή Δήμητρα, Επίκουρος Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Μυστράς, Σεπτέμβριος 2019

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη αυτή αποτελείται από την εισαγωγή και τέσσερα κεφάλαια. Στην εισαγωγή, αναλύονται έννοιες και δίνονται ορισμοί με χαρακτηριστικά παραδείγματα σχετικά με τις ευχές και τις κατάρες. Το πρώτο κεφάλαιο ξεκινά με τη γέννηση της ευχής και της κατάρας κατά την αρχαιότητα. Θα εστιάσουμε στο πως οι έννοιες παίρνουν μορφή μέσα από τις τραγωδίες και τα ομηρικά έπη. Το δεύτερο κεφάλαιο, το οποίο εστιάζει στο Βυζάντιο, χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος προσδιορίζεται η ευχή ως προσευχή μέσα από το Ευχολόγιο της Εκκλησίας για να ενώσει τον άνθρωπο με τον Θεό. Στο δεύτερο μέρος αναλύονται οι ευχές όπως λέγονταν από τους ίδιους τους Βυζαντινούς. Το τρίτο κεφάλαιο ασχολείται με τις κατάρες. Η κατάρα στη Βυζαντινή κοινωνία και η τιμωρητική σημασία της, ως στοιχείο υπερφυσικό και ταυτόχρονα στοιχείο δικαιοσύνης. Το τέταρτο κεφάλαιο ασχολείται με τη μεταβυζαντινή περίοδο. Οι «Εκλογαί» του Ν. Πολίτη και τα μυθιστορήματα του Α. Παπαδιαμάντη συνεχίζουν το «ταξίδι» της ευχής και της κατάρας. Ένα ταξίδι διαχρονικό με οδηγό την ψυχή του ανθρώπου.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους του καθηγητές του συγκεκριμένου προγράμματος -αλλά και τον καθένα ξεχωριστά - που με τον δικό τους μοναδικό τρόπο με έκαναν να νιώσω άξια μεταπτυχιακή φοιτήτρια. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. **Κούζα Γεώργιο**, ο οποίος καθ' όλη τη διάρκεια της εργασίας με καθοδήγησε με διακριτικότητα, υπομονή, και εμπιστοσύνη, σεβόμενος προσωπικά μου προβλήματα. Ευχαριστώ τους συνταξιδιώτες μου στο ταξίδι Γύθειο-Μυστράς και Μυστράς-Γύθειο, Αντώνη, Αθανασία και Νίκο.

Τέλος ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου. Βεβαίως δεν θα μπορούσα να παραλείψω την καθηγήτρια κ. **Ξανθάκη-Καραμάνου Γεωργία** που ενέπνευσε και ηγήθηκε του προγράμματος.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	11
1.1. Κατάρες	11
1.2. Ευχές	14
2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΕΥΧΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ	17
2.1. Το ευχολόγιο της Εκκλησίας	17
2.2. Ευχές στη Βυζαντινή κοινωνία	21
3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΚΑΤΑΡΕΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ	33
3.1. Ανάθεμα και αφορισμός	33
3.2. Κατάρες και Βυζαντινή κοινωνία	36
4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	41
4.1. Ν. Πολίτης «Εκλογαί»	41
4.2. Ευχές και κατάρες στο έργο του Παπαδιαμάντη	49
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	53
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	54

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα ευχές και κατάρες, το οποίο αναπτύσσεται σε αυτή την εργασία έχει στόχο να δείξει τον ρόλο που έπαιρναν και παίρνουν οι ευχές και οι κατάρες στη ζωή του ελληνικού λαού, τι προσέφεραν στην ψυχή αυτού του λαού, ποιες οι ρίζες τους και τον λόγο που αποτελούν κομμάτι της ζωής του. Η ανάπτυξη του θέματος στηρίζεται σε πηγές, άρθρα και βιβλία, τα οποία αναφέρονται όλα αναλυτικά στη βιβλιογραφία. Το κύριο μέρος είναι χωρισμένο σε αυτοτελή κεφάλαια τα οποία όμως προϋποθέτουν το ένα την ύπαρξη του άλλου. Η εργασία ξεκινά από την Αρχαία Ελλάδα με τα ομηρικά έπη και τις τραγωδίες, περνάει έπειτα στη Βυζαντινή κοινωνία, για να καταλήξει στη Μεταβυζαντινή περίοδο. Με αυτό τον τρόπο διαφαίνεται η έννοια της διαχρονικής αξίας των ευχών και των καταρών.

Ευχές και κατάρες μέσα στη Βυζαντινή κοινωνία. Μια θέα της βυζαντινής ζωής από άλλη οπτική γωνία. Η ψυχή που μιλάει όταν συμπάσχει, όταν αγαπάει, όταν πονάει, όταν έχει πληγωθεί και αναγκάζεται να απαντήσει. Τότε εκφράζεται και αντιμιλάει, εύχεται ή καταριέται¹. Οι φράσεις αυτές φαίνεται πως πολλές φορές έχουν κάποιο μαγικό χαρακτήρα και απαντώνται σε μεγάλη ποικιλία. Ο Στ. Π. Κυριακίδης συσχετίζει τις κατάρες και τις ευχές με τις επωδές. Θεωρεί πως έχουν μαγική αφετηρία και πως με την ανάπτυξη *«ανώτερων θρησκευτικών ιδεών εισέρχεται η επίκληση του θείου εις τας ευχάς και τας καταράς... ως επόπτου και δικαστού των ανθρωπίνων πράξεων»* και *«αποτελούν εκδηλώσεις συναισθηματικών διαθέσεων της στιγμής»*. Συνοδεύονται συχνά από χειρονομίες και από πράξεις μιμικές ή συμβολικές².

Ανάλογες είναι και οι παρατηρήσεις του Δημ. Σ. Λουκάτου, για τις κατάρες και τις ευχές μαζί. Ορίζει πως *«μοιάζουν με μικρές επωδές, που απαγγέλλονται βιαστικά και σε στιγμές ψυχολογικής συγκίνησης, κάποτε με χειρονομίες, για να κάνουν καλό ή κακό»*. Είναι *«μικροκείμενα, κάπως μεγαλύτερα από τα επιφωνήματα και κάπως μικρότερα από τον επαινετικό ή τον υβριστικό λόγο»*. Είναι εκδηλώσεις της ψυχολογίας του κάθε ανθρώπου, που, όταν δεν έχει τη δύναμη να κάνει το καλό ή το κακό καταφεύγει στον μαγικό λόγο και συνοδεύει τον λόγο με χειρονομίες και

---

1 Καφαντάρης (1994:33)

2 Κυριακίδης (1965:110)

κινήσεις, οι οποίες υποβοηθούν την ευχή ή την κατάρα³. «Ως λεκτική μαγική πρακτική, η κατάρα εντάσσεται στα συμβολικά δημιουργήματα του ανθρώπου και τον αφορά ως υποκείμενο κατά τις ανταλλακτικές και ειδικά τις συγκρουσιακές σχέσεις του με τους άλλους: τα άτομα, το κοινωνικό σύνολο και τους θεσμούς, τη φύση, τα ζώα, τα πράγματα, τους τόπους, εν τέλει τον κόσμο όπως δομείται μέσα στην καθημερινή συλλογικότητα και το φαντασιακό»⁴.

«Οι λέξεις μοιάζουν να μετατρέπονται σε βλήματα που εκτοξεύονται εναντίον κάποιου με τη βεβαιότητα ότι μπορούν να δράσουν και να επιφέρουν το επιθυμητό αποτέλεσμα», σύμφωνα με τον Χριστίδη⁵.

Η αποκάλυψη της κεφαλής, το σήκωμα των χεριών προς τον ουρανό, η στροφή του βλέμματος προς τα επάνω, το τράβηγμα των μαλλιών, τα χτυπήματα στον θώρακα, το γονάτισμα μπροστά στην εικόνα αποτελούν τις πιο χαρακτηριστικές κινήσεις. Η ευλογία των ιερέων, ο σταυρός αλλά και το τσούγκρισμα των ποτηριών αποτελούν ευχετικά σχήματα ενώ καταραστικό σχήμα είναι η «μούντζα»⁶.

Σχετικά με τις συνοδευτικές χειρονομίες γράφει ο Δημοσθένης Χαβιαράς:

«Άξιος εν τούτοις σημειώσεως είναι ο τρόπος δι' ου εν Σύμη εκφερομένη η ευχή, και μάλιστα η αρά, θεωρείται εμφαντικότερα και βεβαιότερα και πιστεύεται ότι τότε πιάνει ασφαλώς. Ο ευχόμενος δηλονότι ή ο καταρώμενος εάν ιερεύς η, εάν τε λαϊκός ή γυνή, αποκαλύπτεται και κρατών εν τη ετέρα των χειρών το κάλυμμα της κεφαλής ανατείνων δε τα όμματα και τας χείρας προς ουρανόν απαγγέλλει την ευχήν ή αράν. Σημειωτέον δ' έτι ότι αι Συμαίαι, όταν θέλουσι ν' ανακαλέσωσι την αράν ην εξέφερον, ρίπτουσι τρις άλας εις τον φανόν τον προ του εικονοστασίου της οικίας των κανδηλίου λέγουσαι τρις: ως λιώνει τ' άλας να λύσουν και οι κατάρες μου»⁷.

Η ευχή είναι λέξη πανάρχαια. Τη βρίσκουμε στον Όμηρο, τον Ησίοδο, τον Πλάτωνα με την πρωταρχική έννοια της δέησης προς τους θεούς δηλαδή της προσευχής. Στην Οδύσσεια έχουμε τον στίχο: «αυτάρ επήν ευχήσι λίση κλυτά έθνεα νεκρών», «και σαν παρακαλέσεις με προσευχές τα δόξαστα των πεθαμένων πλήθια». (Οδύσσεια κ526). Ο τραγικός ποιητής Ευριπίδης τονίζει ότι «στους θεούς ας προσευχόμαστε γιατί είναι πολύ μεγάλη η δύναμή τους», (Άλκηστις, 218-220). Ο

---

3 Λουκάτος (1977:107-117)

4 Ψυχογιού (2005:36)

5 Χριστίδης (1997:52)

6 Ρηγάτος (2004:29)

7 Χαβιαράς (1891:217-219)

Ησίοδος στην Θεογονία (στίχους 341-342) παρακαλεί: «...αλλά Ζευ τέλεσόν μοι Ολύμπιε καίριον ευχήν...», δηλαδή «πραγματοποιήσέ μου, Ολύμπιε Δία, αυτή τη σπουδαία προσευχή». Ο Πλάτων στους Νόμους (Γ'700 Β) γράφει για «είδος ωδής, ευχαί προς θεούς». Αντίθετα πάλι στον Πλάτωνα αλλά στην Πολιτεία (449C), στη φράση «ευχαίς όμοια λέγειν», η λέξη έχει τη σημερινή της σημασία δηλαδή τη ζωηρή επιθυμία για την επίτευξη ενός πράγματος ή ενός σκοπού. Σύμφωνα με σύγχρονο λεξικό⁸ η λέξη **ευχή** σημαίνει την τυπική έκφραση της ελπίδας ή της επιθυμίας κάποιου για ευδόωση μιας ενέργειας ή την ευνοϊκή εξέλιξη των πραγμάτων. Εκτός από αυτή την κυρία σημασία, στην εκκλησιαστική ορολογία σημαίνει την επίκληση της θείας Χάρης για την προστασία και τη Σωτηρία του ανθρώπου. Ακόμα ευχή είναι η Ευλογία που απευθύνεται από πρόσωπα που εμπνέουν σεβασμό προς αυτούς που έχουν υπό την προστασία ή την κηδεμονία τους. Από την ευχή ως λέξη έχουμε τα πιο κάτω παράγωγα και σύνθετα: **ευχέλαιο** (ένα από τα επτά μυστήρια της εκκλησίας), **ευχήμων** (ο άγιος ευχής), **ευχετήριος – ευχητήριος** (αυτός που εκφράζει ευχή), **εύχιον** (ευχούλα), **ευχίτσα** (ευχούλα), **εύχολογικός,-ως, Ευχολόγιον** (το εκκλησιαστικό βιβλίο), **ευχολογώ** (εύχομαι υπέρ κάποιου), **εύχομαι**.

Χρησιμοποιούμε, επίσης εκφράσεις όπως: **Ευχής έργον, Κατ' ευχήν** και **Ευχή και κατάρα** όπου κατά το λεξικό του Γ.Μπαμπινιώτη, αφήνω σε κάποιον άλλο, συνήθως ζητώντας του αυτό ως τελευταία χάρη, ως διαθήκη, να εκτελέσει επιθυμία μου, δίνοντάς του την ευλογία μου αν το πράξει και τον αναθεματισμό μου αν δεν το πράξει.

Όπως και η ευχή έτσι η λέξη κατάρα είναι λέξη πανάρχαια. Το ρήμα καταρώμαι ανευρίσκεται στα Ομηρικά έπη: «*το νόησε ο πατέρας μου και πρόφερε κατάρα*», Ιλιάδα (ι454) ή «*όλοι οι άνθρωποι και σα ζει τον καταριούνται ετούτον*», Οδύσσεια (τ330) . Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο είναι η έκφραση της ζωηρής επιθυμίας κάποιου να συμβεί κάτι κακό σε πρόσωπο το οποίο τον έβλαψε ή το οποίο αντιπαθεί για διάφορους λόγους. «*Εποιήσαντο ισχυράς κατάρας τω υπολειπομένω εωυτών του στόλου*». (1.165.2) Εκφράζεται και από ολόκληρο τον λαό όπως στην περίπτωση που περιγράφεται στο δευτερονόμιο 11,28-29:

καὶ τὴν κατάραν, ἐὰν μὴ ἀκούσητε τὰς ἐντολὰς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν σήμερον, καὶ πλανηθῆτε ἀπὸ τῆς

---

8 Μπαμπινιώτης (2002:698)

όδοῦ, ἧς ἐνετειλάμην ὑμῖν, πορευθέντες· λατρεύειν θεοῖς ἑτέροις, οὓς οὐκ οἶδατε.

Δευτ. 11,28 Τὴν κατάραν δέ, εἰάν δεν υπακούσετε εἰς τὰς ἐντολάς Κυρίου τοῦ Θεοῦ μας, τὰς ὁποίας ἐγὼ σήμερον σας δίδω, εἰάν παρεκκλίνετε καὶ ἀπομακρυνθῆτε ἀπὸ τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν σας διέταξα, καὶ πορευθῆτε νὰ λατρεύσετε θεοὺς ἄλλους, τοὺς ὁποίους προηγουμένως δεν ἐγνωρίζατε.

Δευτ. 11,29 καὶ ἔσται ὅταν εἰσαγάγῃ σε Κύριος ὁ Θεός σου εἰς τὴν γῆν, εἰς ἣν διαβαίνεις ἐκεῖ κληρονομήσαι αὐτήν, καὶ δώσεις τὴν εὐλογίαν ἐπ' ὄρος Γαριζὶν καὶ τὴν κατάραν ἐπ' ὄρος Γαιβάλ.

Δευτ. 11,29 Ὅταν δε Κύριος ὁ Θεός σας σας εἰσαγάγῃ εἰς τὴν χώραν, πρὸς τὴν ὁποίαν μεταβαίνετε δια νὰ τὴν καταλάβετε, θα ἀπαγγείλετε τὰς μεν εὐλογίας στο ὄρος Γαριζὶν, τὰς δε κατάρας στο ὄρος Γαιβάλ.

Κυρίως ὁμως ἀπὸ ἓνα ἄτομο που εὐχεται τὸ κακό κάποιου. Πολλές φορές ἡ κατάρα συνοδεύεται ἀπὸ συμβολικὴ χειρονομία ἡ ἐπιδεικνύεται με κάποιον συμβολικὸ ἀντικείμενο. Ἡ κατάρα συναντάται ἀπὸ τὴν ἐποχή, τὴν ὁποία ὁ πρωτόγονος ἀπέκτησε πλήρη συνείδηση τῆς δυνάμει τοῦ λόγου τοῦ καὶ ταύτισε ἀντικείμενα με λέξεις. Ἡ λέξη γιὰ τὸν πρωτόγονο δεν ἦταν ἀπλᾶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀντικειμένου, που ὀνομάτισε ἀλλὰ ἦταν τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο. Τότε ἡ κατάρα θεωρεῖται πνεῦμα, που εἶχε μαγικὴ δύναμη καὶ μπορούσε νὰ συμβολίζεται με ἓνα ἀντικείμενο ἢ ἀργότερα μπορούσε νὰ γραφτεῖ πάνω σε κάποιον υλικὸ ἀντικείμενο. Κάτι τέτοιο παρατηρεῖται στοὺς ἀρχαίους χρόνους, ὅπου οἱ λέξεις τῆς κατάρας γράφονταν σε πινακίδες, συνήθως μολύβδινες, που τὶς ἐκρυβαν σε τάφους γιὰ νὰ μὴν εἶναι δυνατόν σε κανέναν νὰ σπάσει τὴν κατάρα. Αὐτὲς οἱ πινακίδες λέγονταν κατάδεσμοι⁹. Θεωροῦνταν μαγικὲς πράξεις ὅπου προκαλοῦσαν ἐμπόδιο ἢ βλάβη σε κάποιον. Ὅταν ἡ θρησκευτικὴ συνείδηση ἐφτάσε σε ἀνώτερο ἐπίπεδο ἡ κατάρα ἔχασε τὴ μαγικὴ τῆς χροιά καὶ μετατράπηκε σε προσευχὴ πρὸς τὸν Θεό. Ὁ Θεός ὡς παντόπτης¹⁰ λειτουργεῖ ὡς ἡ ἀπόλυτη ἀρχὴ που μπορεί νὰ ἀποκαταστήσει τὸ δίκαιο. Ἡ προσευχὴ εἰσακούεται μόνο ἀν ὁ προσευχόμενος εἶναι ἠθικός καὶ θεοσεβούμενος καὶ ἐφ' ὅσον τὸ ἄτομο που πρέπει νὰ τιμωρηθεῖ ἄξιο τιμωρίας¹¹, διαφορετικὰ θα πρόκειται περὶ ἀδικῆς κατάρας ὅπως λέει

9 Μπαμπινιώτης (2002:847)

10 Βέικου (1998:48)

11 Richard and Eva Blum (2005:68)

και σήμερα ο λαός. Στο μυαλό και στην ψυχή λοιπόν του ανθρώπου ο Θεός ή Άγιος γίνεται σύμμαχος του προκειμένου να εκδικηθεί¹².

Άλλες φορές όμως σύμφωνα με τον Ε. Αυδίο «οι κατάρες είναι πιο οξείς και επικαλούνται τον διάβολο. Πλέον, δεν ενδιαφέρονται για την αποκατάσταση της ηθικότητας αλλά για τον εξοβελισμό του δέκτη από τη θρησκευτική κοινότητα και την παράδοσή του στον εκπρόσωπο του κακού, όπου η τιμωρία είναι αυτοσκοπός. Είναι η επιβεβαίωση της θρησκευτικής περιθωριοποίησης»¹³.

Οι κατάρες που επικαλούνται τον διάβολο εγγράφουν σύμφωνα με τον Αυδίο «όλη την ψυχική αναστάτωση και τον πόνο που υπέστησαν οι εκφέροντες την κατάρα». Ο διάβολος καλείται «ως δύναμη καταστροφής». Παρατηρείται λοιπόν πως η έννοια της κατάρας διαβαθμίζεται και εξαρτάται από τον πόλο που εκπροσωπείται, τον καλό ή τον κακό, τον Θεό ή τον διάβολο καθώς οι δύο αυτοί εκπρόσωποι οριοθετούν δύο πόλους οι οποίοι οργανώνονται με επίκεντρο τον άνθρωπο¹⁴.

Και στη σύγχρονη γλώσσα **κατάρ** είναι «η ευχή να πάθει κανείς κάτι κακό αλλά και κάθε σύντομη φράση που εκφωνείται με πίστη στη μαγική της δύναμη, δηλαδή με την πεποίθηση ότι θα βγει αληθινή και με σκοπό την πρόκληση κακού στο άτομο προς το οποίο απευθύνεται»¹⁵. Άλλες δευτερεύουσες έννοιες της λέξης είναι κάθε θλιβερή κατάσταση, κάθε δυστυχία (ο σεισμός είναι μεγάλη κατάρ), κάθε δυσμενής συνθήκη (και παπάς εγίνης Κώστα; - Έτσι το έφερε η κατάρ), περιπλάνηση: «γυρίζει σαν την άδικη κατάρ», επειδή ο κόσμος πιστεύει πως η κατάρ επιστρέφει σε αυτόν που τη δίνει. Λέξεις που παράγονται από την κατάρ είναι το ρήμα καταρώμαι, καταριέμαι, καταραμένος, κατάρατος, επικατάρατος, τρισκατάρατος, θεοκατάρατος και άλλες. Στο θέατρο Σκιών έχουμε την παράσταση «Ο Καραγκιόζης και ο καταραμένος όφις». Στο ρεμπέτικο τραγούδι είναι συχνός ο προσδιορισμός καταραμένη για την ξενιτιά και τη φτώχεια. Τη λέξη κατάρατος χρησιμοποιεί ο Γ. Βιζυηνός ως τίτλο ποιήματος του που δημοσιεύθηκε στην ποιητική συλλογή του «Βοσπορίδες Αύραι» (1876). Το ποίημα αποτελείται από έξι οκτάστιχες στροφές που συνθέτουν μια άγρια εικόνα, όπου όλα τα στοιχεία της φύσης στρέφονται εναντίον της καταραμένης, η οποία τελικά πνίγεται σ' ένα ρέμα.

Λυσσά καταιγίς εις αγρίους δρυμούς

12 Θ.Η.Ε., Πάλλης (1962-1968: 447, τόμ. 7)

13 Αυδίκος (2008:146)

14 Αυδίκος (2008:148)

15 Μπαμπινιώτης (2002:859)

*και θύελλα μαύρη μαστίζει τα όρη
με κόμην λυτήν κι απλανείς οφθαλμούς
προβαίν' η κατάρατος κόρη.
Κρημνώδης βαράθρων ρωγμή
τον άσκοπον δρόμον της κόπτει,
σφοδρά των χειμάρρων ορμή
την τόλμην της σκώπτει.*

Η λέξη τρισκατάρατος χρησιμοποιείται ως προσωνύμιο του διαβόλου. Η λέξη θεοκατάρατος χρησιμοποιείται από τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη για τον Θανάση Βάγια, αρχηγό της φρουράς του Αλή Πασά.

Οι κατάρες και οι ευχές θυμίζουν τις επωδές των αρχαίων. Ήταν συνηθέστατες στην Αρχαία Ελλάδα και τις συναντάμε σε έργα αρχαίων τραγικών όπως θα δούμε αναλυτικά σε άλλο κεφάλαιο. Κατά τον Αισχύλο μάλιστα η κατάρα-αρά έγινε Ερινύς η οποία χωρίς οίκτο και ακούραστη κατεδίωκε τον καταραμένο,(Ευμενίδες). Φοβερή αλλά και δίκαιη η κατάρα που προέρχεται από γονείς, όπως θα δούμε στην περίπτωση του Οιδίποδα. Ευχές και κατάρες συναντάμε και στα χριστιανικά χρόνια. Ο Απόστολος Παύλος συνιστά «ευλογείτε και μη καταράσθε»¹⁶. Κατά τους βυζαντινούς χρόνους οι ευχές αλλά και το πάθος της κατάρας υφίσταται. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος μίλησε περί του «μη αράσθαι και κατεύχεσθε των εχθρών¹⁷», ενώ ο Ιωσήφ Βρυέννιος κατά τους τελευταίους χρόνους της βυζαντινής αυτοκρατορίας έγραψε «ότι και ημάς αυτούς και εταίρους και αναθεματίζομεν το κάθ' ημέραν και μυρίαίς αραίς υποβάλλομεν»¹⁸. Αυτή η κακή συνήθεια συνεχίστηκε και μετά την άλωση και επικρατεί δυστυχώς έως σήμερα. Στην ψυχή του απλού λαού υπάρχει η πεποίθηση ότι ο Θεός του η ο Άγιός του θα βλάψει τον εχθρό. Επομένως η δυστυχία του άλλου είναι ωφέλεια δική του. Ο αρχαίος, ο Βυζαντινός αλλά και ο σημερινός απλός άνθρωπος πιστεύει το ίδιο πράγμα. Ο Θεός είναι απλώς ο βοηθός σε κάθε επιθυμία του όχι μόνο αγαθή και καλή αλλά και κακή¹⁹. Στα κεφάλαια βυζαντινές ευχές και κατάρες αναπτύσσονται τα παραπάνω.

Οι άνθρωποι εύχονται με κάθε ευκαιρία, σε κάθε συγγενικό, φιλικό ή άλλο πρόσωπο για το οποίο υπάρχει καλή διάθεση. Μέσα στις ευχές περιλαμβάνονται και

---

16 Προς Ρωμαίους κεφ. 12, 14

17 PG 51,363

18 https://www.katanixis.gr/2014/01/blog-post_24.html

19 Θ.Η.Ε. Οικονομίδης (τόμος 7:449)

οι χαιρετισμοί για οποιοδήποτε γεγονός. Ο Λουκάτος²⁰, αναγνωρίζοντας τις δυσκολίες κατάταξης, διακρίνει ευχές και κατάρες σε τρεις κατηγορίες: α) των καθημερινών συναντήσεων, β) σε ξεχωριστά βιοτικά γεγονότα και γ) σε χρονιάρες μέρες και γιορτές.

Οι ευχές και οι κατάρες είναι ανάλογες της εποχής και του κοινωνικού περιβάλλοντος αλλά και του προσώπου προς το οποίο απευθύνονται. Κατά την Τουρκοκρατία, μία από τις καλύτερες ευχές κατά την γέννηση αγοριού ήταν: «να σου ζήσει, να γίνει καπετάνιος, να τον βγάλουν και τραγουδι²¹». Κατά την ίδια περίοδο βαριά κατάρια για τους νησιώτες ήταν: «σκλάβος στην μπαρμπαριά να πας»²². Στο κεφάλαιο «Ευχές και κατάρες στη Μεταβυζαντινή περίοδο» αναλύονται τα παραπάνω. Στις ευχές και στις κατάρες υπάγονται και άλλες κατηγορίες από τέτοια εκδηλωτικά μικροκείμενα συναισθηματικών καταστάσεων²³. Αντίστοιχα προς τις ευχές: οι αντευχές δηλαδή όταν ανταποδίδει κάποιος την ευχή, οι απευχές ή αποτροπές δηλαδή όταν ζητούμε να απομακρύνουμε με τον λόγο ή με κάποια κίνηση ένα κακό. Οι Χαιρετισμοί, οι προπόσεις και τα παινέματα. Αντίστοιχα προς τις κατάρες: οι αντικατάρες δηλαδή όταν ανταποδίδει κανείς την κατάρια, οι απειλές και τα αντιπείσματα, οι βλασφημίες, τα αναθέματα, οι όρκοι και οι κατάδεσμοι.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, επιμένουμε στην άποψη πως οι ευχές είναι προσευχές και το νόημά τους αντικατοπτρίζει ότι αγνότερο έχει μέσα στην ψυχή του ο άνθρωπος για τον πλησίον του. Είναι η ευχή «το επιστέγασμα και το ξεχείλισμα των συναισθημάτων του εσωτερικού μας κόσμου»²⁴. Αντίθετα οι κατάρες εξωτερικεύουν την μανία και την αγανάκτηση μετατρέποντας τον άνθρωπο σε δούλο των παθών και της οργής: «ο καταρώμενος όσον χαμηλότερον ευρίσκεται εις τας βαθμίδας της κοινωνικής κλίμακος, τόσο ευκολότερον γίνεται δούλος των παθών και της οργής και τόσο οξύτερον εξωτερικεύει την μανίαν του και την αγανάκτησίν του δια τολμηρωτέρων και σκληρωτέρων φράσεων»²⁵.

---

20 Λουκάτος (1977:107-117)

21 Αικατερινίδης (τόμος 25, 1984:235)

22 Αικατερινίδης (τόμος 32, 1988:358)

23 Λουκάτος, ό.π., σελ. 107-117

24 Αθανασοπούλου (1963:9)

25 Μιχαηλίδη-Νουάρου (1932:209)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Αρχαία Ελληνική Γραμματεία

1.1. Κατάρες.

Η Αρά (κατάρα) για τους Αρχαίους Έλληνες είναι συγγένισσα της τρομερής Ερινύας και σκληρή τιμωρός εκείνων που πράττουν ανόσια έργα. Είναι μια πίστη παγιωμένη στον άνθρωπο της εποχής εκείνης, γι' αυτό και στην τραγωδία πολλές φορές μνημονεύεται η κατάρα μαζί με την Ερινύα, καθώς και οι δύο καταδιώκουν και τιμωρούν τον παραβάτη. Ο Αισχύλος για παράδειγμα στις «Ευμενίδες» θεωρεί τις Ερινύες, ως τα φοβερά παιδιά της Νύχτας, που στον τόπο τους ονομάζονται Κατάρες. *«Με συντομία θα μάθεις όλα, κόρη του Δία. Είμαστε εμείς της Νύχτας τα φοβερά παιδιά, κάτω από τη γη, στον τόπο μας, μας ονομάζουν Κατάρες (Αραί)»* (Αισχύλου, Ευμενίδες, στ.415-417).

Κατά τον Αισχύλο, Ερινύα και Κατάρα, είναι το ίδιο πράγμα αλλά με διαφορετικό όνομα. Οι Ερινύες παρουσιάζονται ως φύλακες της ανθρώπινης ζωής και τιμωροί του φόνου. Αυτές καταδιώκουν τον μητροκτόνο Ορέστη και τον δικάζουν στον Άρειο Πάγο όπου καταφεύγει. Από τις Ερινύες γνωρίζουμε τη Μέγαιρα, την Αληκτώ και την Τισοφώνη. Κάθε μία αντιπροσωπεύει μία αποστολή. Η Μέγαιρα είναι η προσωποποίηση του μίσους, η Αληκτώ είναι η προσωποποίηση του μίσους και της μανίας ενώ η Τισοφώνη είναι η εκδίκηση του φόνου. Είναι σκληρές όπως ομολογούν άλλωστε και οι ίδιες. Αποκλείονται από την κοινωνία του Ολύμπου, καθώς οι άλλες θεές γιορτάζουν ντυμένες σε πάλλευκους πέπλους.

«Γιατί η Μοίρα η αλύγιστη αυτό τον κλήρο μου έδωσε να έχω για πάντα, τους θνητούς που πέφτουν μάταια σε κακουργίες να τους ακολουθώ ως που να μπουν στη γη, μα κι ο θάνατος μη βάλει χέρι, ούτε κανείς στα δείπνα μας να παίρνει μέρος, αφού μου στέρησε η μοίρα πάλλευκους πέπλους να φορώ. Γιατί εγώ προτίμησα να καταστρέφω σπίτια, όταν σε φίλους πέσει πόλεμος σπιτικός. Επάνω στο φονιά ορμούμε, κι όσο κι αν είναι δυνατός τον αφανίζουμε μέσα στο αίμα, που έχυσε». (Αισχυλ.Ευμενίδες στ.332 και εξής).

Ο Σοφοκλής στην τραγωδία «Οιδίπους επί Κολωνώ», παρουσιάζει την ανίκητη δύναμη της πατρικής κατάρας στους στίχους 1375-1379.

«Τέτοιες και πριν σας είπα κατάρες εγώ κι όμοια σας λέω και τώρα, για να μάθετε πως πρέπει τους γονιούς να τιμάτε κι όχι, αν σεις σπουδαίοι έχετε γίνει, τον τυφλό σας τον πατέρα να τον περιφρονάτε».

Ο Οιδίποδας προειδοποιεί τους γιους του, αφού και ο ίδιος είναι κυνηγημένος από κατάρα, αλλά αυτοί αρνούνται να ακούσουν τις πατρικές συμβουλές. Αυτή τη φοβερή κατάρα τρέμει ο Χορός στην τραγωδία του Αισχύλου «Επτά επί Θήβας» και αναφωνεί: *«Ω μαύρη, δυνατή Κατάρα του Οιδίποδα στους γιους του! Απ'τη λαχτάρα την καρδιά μου περιζώσε κρυάδα»*, (στιχ. 832-834).

Η κατάρα παγώνει την καρδιά του ανθρώπου από τον φόβο της αυστηρής τιμωρίας που αναμένεται άμεσα. Αλλά και ο ίδιος ο Οιδίποδας όταν λίγο πριν αποκαλυφθεί πως φονιάς του Λαΐου είναι ο ίδιος αναφωνεί: *«Αλίμονο ο δυστυχής! Μου φαίνεται πως λίγο πριν κατάρες φοβερές ξεστόμιζα για μένα, χωρίς να καταλάβω»*, (Σοφοκλ.Οιδ. Τύρ.744-745).

Σύμφωνα λοιπόν με όλα τα παραπάνω φαίνεται καθαρά πως για τον αρχαίο Έλληνα η δύναμη της Κατάρας είναι φοβερή και η κατάρα τιμωρεί σκληρά εκείνον εναντίον του οποίου εκστομίζεται. Ο απλός άνθρωπος πιστεύει στη μαγική της δύναμη να βγαίνει πάντα αληθινή. Τα επίθετα που συνοδεύουν τη λέξη «Αρά» δηλώνουν φόβο, μαυρίλα και δυστυχία: «μέλαινα», «τέλεια», «δεινός». Άλλωστε η τραγωδία «Επτά επί Θήβας» είναι ο Θρίαμβος της Αράς-Ερινύας που εκστόμισε ο Οιδίποδας εναντίον των παιδιών του.

Η κατάρα προκαλεί τρόμο. Ο Τειρεσίας στην τραγωδία «Φοίνισσες» του Ευριπίδη προσπαθεί να δικαιολογήσει μία τέτοια τρομακτική πράξη. Σκοπός του είναι να αιτιολογήσει τον Οιδίποδα για τις φοβερές κατάρες εναντίον των παιδιών του (στιχ.874-877), *«διότι καθώς ούτε τιμούσαν τον πατέρα τους ούτε τον άφηναν να βγει έξω από το σπίτι τον δυστυχισμένο άντρα, τον εξαγρίωσαν και ξεστόμισε γι'αυτούς (Ετεοκλή και Πολυνείκη) κατάρες φοβερές (αράς δεινός), καθώς ήταν κακοπαθημένος κι από πάνω περιφρονημένος»*. Ο τραγικός ποιητής μέσω του Τειρεσία προσπαθεί να αιτιολογήσει την κατάρα που εκστομίζεται από τον πατέρα Οιδίποδα. Ας παρακολουθήσουμε όμως τα γεγονότα που οδήγησαν τον τυφλό πατέρα να καταραστεί τα παιδιά του. Ο Σοφοκλής στην τραγωδία του «Οιδίπους επί Κολωνά» εμφανίζει τον Οιδίποδα εξοργισμένο και εξορισμένο από τα παιδιά του στην Αττική και ικέτη του Θησέα. Τον έχουν εξορίσει αλλά τώρα χωρίς ντροπή θέλουν να τον επαναφέρουν στην Θήβα επειδή κάποιος χρησμός έλεγε πως όποιος έχει μαζί του τον

γέρο Οιδίποδα εκείνου ο στρατός θα κερδίσει τον πόλεμο. Πρώτος φτάνει στην Αθήνα ο Κρέοντας για λογαριασμό του Ετεοκλή και αργότερα ο Πολυνείκης. Ο καθένας τους με σκοπό να πάρει τον Οιδίποδα μαζί του. Εκείνος όμως γνωρίζοντας τον χρησμό και αγανακτισμένος με την απάνθρωπη συμπεριφορά των παιδιών του διώχνει τον Πολυνείκη λέγοντας του τα παρακάτω *«Γκρεμίσου, σύχαμα, απ' εμπρός μου και πατέρα να μη με ζαναπείς, παγκάκιστε, και τούτες να σε βρουν οι κατάρες μου. Μήτε να κυριέψεις την πατρίδα σου, μήτε στ' Άργος να γυρίσεις το βαθουλό σου, μα να θανατωθείς με χέρι δικό, σκοτώνοντας αυτόν που σ' έχει διώξει. Αυτά σου καταριέμαι, και είτε να σε κλείσει το πατρικό μισητό σκότος του Τάρταρου και στις θεές το δέομαι τούτες και στον Άρη που το φριχτό μίσος έμπηξε βαθιά σας»* (στιχ. 1348-1392). Η κατάρα «πιάνει», και τα δύο αδέρφια αφήνουν την τελευταία τους πνοή πεσμένα το ένα δίπλα στο άλλο.

Η κατάρα είναι παντοδύναμη φοβερή και πανίσχυρη. Ο Προμηθέας τονίζει την παντοδυναμία της Κατάρας στην περαστική Ιώ η οποία είναι κυνηγημένη από τη ζήλεια της Ήρας. Ο Τιτάνας καρφωμένος στον βράχο και αναφερόμενος στο μέλλον του Δία επισημαίνει: *«Κι όμως παρ' όλη την έπαρσή του ο Δίας θα έρθει μία μέρα που θα γίνει ταπεινός, γιατί ετοιμάζεται να κάνει γάμο, που θα τον γκρεμίσει από το θρόνο και την εξουσία, και τότε θα συντελεστεί πέρα για πέρα η κατάρα του πατέρα του Κρόνου, την οποία ξεστόμισε, όταν έπεφε από της πανάρχαιης βασιλείας του τον θρόνο. Και τη μέρα που θα πέσει στη συμφορά αυτή θα μάθει πόση διαφορά χωρίζει τον αφέντη από το δούλο».* (Αισχύλος-Προμηθεύς Δεσμώτης στ.920-930).

Στα Ομηρικά έπη η πρώτη Ραψωδία της Ιλιάδας μας περιγράφει τα αποτελέσματα μιας Κατάρας. Ο Χρύσης, ιερέας του Απόλλωνα αδικημένος από τους αρχηγούς των Ελλήνων προσεύχεται στον Απόλλωνα και τον παρακαλεί να ακούσει τις κατάρες του και να εκδικηθεί την αδικία που του έγινε: *«εάν σου έκτισα ναόν να χαίρετ' η καρδιά σου, εάν ποτέ σου έκαψα μεριά καλοθρεμμένα ταύρων κι ερίφων, τούτον μου τον πόθο τέλειωσέ μου τα βέλη σου στους Δαναούς τα δάκρυά μου ας πλερώσουν. Ευχήθη, κι ως τον άκουσεν ο Φοίβος ο Απόλλων κατέβη από τις κορυφές του Ολύμπου θυμωμένος»*, (α39-44). Οι κατάρες σεβαστών προσώπων όπως των ιερέων είναι πανίσχυρες.

Οι απλοί άνθρωποι καταριούνται τους σκληρούς και ανελέητους από τα χρόνια του Ομήρου ως τις μέρες μας. Στην Οδύσσεια λέει χαρακτηριστικά η

Ευρυνόμη για τους μνηστήρες: *«Αν πιάσουν οι κατάρες μας, απ' αυτουνοὺς κανέννας να δει τη χρυσοθρόνιαστη δε σώνει την Αυγούλα»*, (ρ 495-497).

«Ὅποιος μας φαίνεται άσπλαχνος κι' έχει άσπλαχνη τη γνώμη, όλοι οι άνθρωποι και σα ζει τον καταριώνται ετούτον, και σαν πεθάνει, τον γελούν και τον καταφρονούνε», (τ 329-331).

Ακόμα και ο Οδυσσέας, ο οποίος είχε την εύνοια των Θεών και αποτελεί θετικό πρότυπο ήρωα στα Ομηρικά έπη, είναι αποδέκτης κατάρας. Ο Οδυσσέας εξαπάτησε και ειρωνεύθηκε τον Κύκλωπα Πολύφημο. Γι' αυτό και ο Πολύφημος τον καταριέται ζητώντας την τιμωρία του από τον Θεό και πατέρα του Ποσειδώνα λέγοντας:

«Ω Ποσειδώνα βασταχτή της γης και μαυροχήτη συνάκουσέ με, αν είμαι γιος και κύρης μου αν παινιέσαι, κάμε ο Δυσσέας ο κουρσευτής να μη γυρίσει πίσω, του Λαέρτη ο γιος, που βρίσκεται στο Θιάκι η κατοικιά του. Κι αν είν' της μοίρας του γραφτό να δει τους ποθητούς του, το σπίτι το καλόχτιστο και την πατρίδα εκείνος, ας κακοφτάσει αργά, χωρίς κανέναν σύντροφο του με ξένο πλοίο, και συμφορές να βρει στο σπιτικό του», (ι527-53).

Πολλές φορές οι ίδιες οι τύψεις αναγκάζουν τους ανθρώπους να καταραστούν τον εαυτό τους.

Η «Ωραία Ελένη», βρίσκεται κατά τον Όμηρο σε τέτοια ψυχολογική κατάσταση. Κι η Ελένη γλυκομίλητη του είπε: *«Ανδράδελφέ μου, ωιμένα της κακόπραχτης, της οργισμένης σκύλας»* *αχ! Την ημέρα που στο φως με έφερε η μητέρα, να μ' είχε αρπάξει ανεμική κακή, να μ'είχε ρίξει εις όρος ή στης θάλασσας το φουσκωμένο κύμα να με ρουφήξει κι όχι αυτά που εγίνηκαν να γίνουν»*, (ζ343-348).

1.2. Ευχές.

Υπάρχουν όμως και ευχές κατά την Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας. Στις «Ευμενίδες» του Αισχύλου, οι Ερινύες, με την παρέμβαση της Αθηνάς που τους υπόσχεται ιδιαίτερες λατρείες στην πόλη της, αλλάζουν γνώμη και διάθεση, παύουν τις κατάρες, απευθύνουν ευχές στην πόλη της Παλλάδας και μεταβάλλονται σε αγαθοποιές Θεότητες, σε Ευμενίδες.

ΧΟΡΟΣ: *Θα δεχτώ να συνοικώ με την Παλλάδα*

και την πόλη της δε θ' ατιμάσω

μια κι ο Ζευς ο παντοκράτορας κι ο Άρης
την όρισαν προπύργιο Θεών,
των βωμών της Ελλάδος
σωτηρία δαιμόνων ευφροσύνη.
Απ' της ψυχής τα βάθη
ευχές προμαντεύω.
Στο φαιδρό του ηλίου σελάγισμα
απ' της γης αναβλύζουν
πλούσια της ζωής τα ελέη. (Αισχύλος Ευμενίδες, στ. 916-926).

Στα Ομηρικά έπη, στην Οδύσσεια, συναντώνται στον Άδη οι ψυχές του Αχιλλέα και του Αγαμέμνονα. Πρώτα η σκιά του Αχιλλέα με μια ανεκπλήρωτη ευχή συμπάσχει για τον φριχτό θάνατο που βρήκε ο Αγαμέμνονας φτάνοντας στην πατρίδα του:

«Μακάρι τότε, τιμημένον με βασιλική τιμή, στην Τροία εκεί
να σε είχε βρει ο θάνατος, το τέλος της ζωής.
Οπότε κι οι Παναχαιοί τύμβο θα ύψωναν να σε τιμήσουν,
κι ακόμη θ' άφηνες μεγάλο κλέος κληρονομιά στον γιο σου.
Μα τώρα ήταν πεπρωμένο σου λάφυρο να σε πάρει
ένας τρισάθλιος θάνατος». (ω 30-34)

Ο Οδυσσέας και ο Διομήδης προσεύχονται για τη νίκη τους και για τη γενναιότητά τους, τάζοντας θυσία στη Θεά Αθηνά:

«Ευχήθησαν και απ' την Θεάν η ευχή τους εισακούσθη·
και αφού την ευχήν έκαμαν εις του Διου την κόρη
βαδίζαν ως δύο λέοντες». (κ 294-296)

Η Πηνελόπη ύστερα από έναν ευτυχισμένο ύπνο, εύχεται ο θάνατός της, όταν έρθει, να είναι το ίδιο ελαφρύς και γλυκός όπως εκείνος ο ύπνος.

«Ύπνος που μ' ήρε μαλακός την κακοπαθιασμένη.
Μακάρι τέτοιο θάνατο να μου 'δινε η Παρθένα
η Άρτεμη που ολοζωής στα δάκρυα να μη λιώνω,
τις χάρες τις αριθμητες ποθώντας του ακριβού μου
του αντρού, που απ' όλους ήτανε τους Αχαιούς ο πρώτος». (σ 201-205)

Ο Οδυσσέας «βλέποντας μπρος του τα νερά του ποταμού να ρέουν, έκανε ολόψυχην ευχή»:

«Επάκουσε, όποιος κι αν είσαι, ποταμέ βασιλικέ μου.

Προσπέφτω, χίλιες φορές παρακαλώ σε, γλίτωσέ με

από την απειλή του ποσειδώνιου πελάγου.

Πρέπει πιστεύω, κι οι αθάνατοι θεοί να τον σπλαχνίζονται

όποιον παραδαρμένος τους ζητά το έλεός του». (ε495-501)

«Πόση αγαλλίαση νιώθουν παιδιά που αναστήθηκε ο πατέρας τους-

τον είχε βρει και τον κρατούσε στο κρεβάτι

βαριά αρρώστια που τον παίδεψε πολύ· μέρα τη μέρα έλιωνε,

καθώς ο δαίμονας τον χτύπησε ο φριχτός και τώρα

που οι θεοί του λύνουν τα δεσμά της συμφοράς του,

αγάλλεται». (ε 435-440)

Ευχές και κατάρες, πανάρχαια ανάγκη και πανάρχαια πρακτική του ανθρώπου. Οι ανάγκες, τα αισθήματα, οι επιθυμίες και οι φόβοι, βασικά συστατικά της ανθρώπινης ψυχοσύστασης, παραμένουν σταθερά και αμετάβλητα μέσα στον χρόνο²⁶.

---

26 Ρηγάτος (2004:38)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΕΥΧΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.

2.1. ΤΟ ΕΥΧΟΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ο φυσικός θάνατος προδιαγράφεται από την πρώτη στιγμή της γεννήσεώς μας. Κατά τη διάρκεια της ζωής, η εμπειρία της ασθένειας, ενισχύει την αίσθηση της αδυναμίας και της προσωρινότητας. Ο φόβος του θανάτου φέρνει την θλίψη και την ανασφάλεια. Ο άνθρωπος οδηγείται συχνά στην απόγνωση. Η Εκκλησία με ειδικές ευχές κατά περίπτωση, κάλυψε τον δοκιμαζόμενο άνθρωπο. Το σύνολο των ευχών αυτών συγκροτεί το Ευχολόγιον, ένα λειτουργικό βιβλίο της εκκλησίας που περιλαμβάνει ευχές για ποικίλες περιπτώσεις. Μέσα από αυτές τις ευχές η ελπίδα της αιωνιότητας και της *«κρείττονος αναστάσεως²⁷»* μεταβάλλει τον φόβο σε μάχη και ελπίδα. Ο άνθρωπος αρχίζει να παλεύει, αφού ο Κύριος είναι *«ο πάσαν νόσον και πάσαν μαλακίαν αφαιρείσθαι δυνάμενος²⁸»*. Ιδιαίτερα με τις ευχές και τις αιτήσεις υπέρ υγείας ο ασθενής αφήνεται στο έλεος και την πρόνοια του Θεού, αφού Αυτός είναι *«ο ιατρός των ψυχών και των σωμάτων²⁹»*. Η ασθένεια μεταμορφώνεται σε πηγή δύναμης. Έτσι, η σωματική ασθένεια γίνεται αιτία πνευματικής υγείας. Ο άγιος Ισαάκ ο Σύρος λέει ότι *«διά τήν υγείαν της ψυχής επιφέρει ο Θεός εις τον άνθρωπον τας αρρωστίας³⁰»*.

Στο Ευχολόγιον υπάρχουν διάφορα ευχολογιακά και υμνολογικά κείμενα που αφορούν το θέμα της υγείας:

- α) Ακολουθία του Αγίου ελαίου, ήτοι του ευχελαίου
- β) ακολουθία εις ψυχορραγούντα
- γ) ευχές ή εξορκισμοί επί πασχόντων υπό δαιμόνων και επί πάσαν ασθένειαν
- δ) ευχές εις διαφόρους ασθενείας

Στο κεφάλαιο αυτό θα παραθέσουμε αποσπάσματα συγκεκριμένων Εκκλησιαστικών ευχών, οι οποίες εδώ και χιλιάδες χρόνια υποστηρίζουν τις ανθρώπινες δοκιμασίες και αποτελούν το υπέρτερο στήριγμα που αναζητά ο άνθρωπος.

---

27 Έβρ. 11, 35

28 «Ευχή εις παν είδος ασθeneίας», Μικρόν Ευχολόγιον, 318.

29 ο.π.,318

30 Οι ασκητικοί λόγοι αββά Ισαάκ του Σύρου, εκδ. Αστέρος, Αθήναι 1961, 22

Το Ευχέλαιο είναι ένα από τα επτά μυστήρια της Εκκλησίας, κατά το οποίο ο ιερέας χρίει με αγιασμένο έλαιο τους ασθενείς και επικαλείται γι' αυτούς τη θεία χάρη, με σκοπό τη θεραπεία των σωματικών και των ψυχικών παθήσεων. Από τις ευχές άλλες διαβάζονται πριν, άλλες κατά την ώρα που χρίεται στον ασθενή το αγιασμένο έλαιο και άλλες ως ευχαριστήριες.

«Ο ιατρός και βοηθός των εν πόνοις, ο λυτρωτής τε και σωτήρ των εν νόσοις, αυτός των όλων Δέσποτα και Κύριε, δώρησαι την ίασιν τω νοσούντι σου δούλω, οίκτηιρον, ελέησον³¹».

«Πάτερ άγιε, ιατρέ των ψυχών και των σωμάτων, ο πέμψας τον μονογενή σου Υιόν, τον Κύριον ημών Ιησούν Χριστόν, πάσαν νόσον ιώμενον και εκ θανάτου λυτρούμενον, ίασαι και τον δούλον σου (τόνδε) εκ της περιεχούσης αυτόν σωματικής και ψυχικής ασθένειας και ζωοποίησον αυτόν³²»

«Ευχαριστούμεν σοι, Κύριε ο Θεός ημών ο αγαθός και φιλόανθρωπος, και ιατρός των ψυχών και των σωμάτων ημών' ο τας νόσους ημών απόνως βαστάζων...³³».

Στην ευχή εις ψυχορραγούντα:

«Δια τούτο δεόμεθά σου του ανάρχου και αθανάτου Πατρός, και του μονογενοῦς σου Υιού, και του παναγίου και ομοουσίου και ζωοποιού σου Πνεύματος, ίνα την από του σώματος διάλυσιν της ψυχής του δούλου σου (του δεινός) εν αναπαύσει ποιήσης...Ναι, Δέσποτα Κύριε ο Θεός, επάκουσον εμού του αμαρτωλού...και λύσον τον δούλον σου (τον δεινα) της αφορήτου ταύτης οδύνης...και ανάπαυσον αυτόν, ένθα των δικαίων τα πνεύματα³⁴».

Στην «Ευχή επί βασκανίαν» ο ευχολογών ιερέας παρακαλεί τον Θεό: *«σου δεόμεθα και σε παρακαλούμεν, απόστησον, φυγάδευσον και απέλασον πάσαν διαβολικήν ενέργειαν, πάσαν σατανικήν έφοδον και πάσαν επιβουλήν, περιέργειάν τε πονηράν και βλάβην και οφθαλμών βασκανίαν των κακοποιών και πονηρών ανθρώπων από του δούλου σου (τούδε)' και ή υπό ωραιότητος ή ανδρείας ή ευτυχίας ή ζήλου και φθόνου ή βασκανίας συνέβη, αυτός, φιλόανθρωπε Δέσποτα, έκτεινον την κραταιάν σου χείρα και τον βραχίονά σου τον ισχυρόν και ύψιστον...και κατάπεμψον αυτό άγγελον ειρηνικόν...ος επιτιμήσει και απελάσει απ' αυτού πάσαν πονηράν βουλήν, πάσαν*

---

31 Μικρόν Ευχολόγιον, 179

32 Μικρόν Ευχολόγιον, 194

33 Μικρόν Ευχολόγιον, 210

34 Μικρόν Ευχολόγιον, 228-229

φαρμακείαν και βασκανίαν των φθοροποιών και φθονερών ανθρώπων...³⁵». Ο Άγιος Νεκτάριος τονίζει στο βιβλίο του «γνώθι σ'αυτόν», ότι σαν αιτία της βασκανίας διακρίνει ότι υπάρχει μέσα στην καρδιά του βάσκανου ανθρώπου, το μίσος, η ζήλια και ο φθόνος. Γι' αυτό και κατατάσσει την βασκανία στα πάθη. Ο βάσκανος είναι φθονερός και δεν νοιάζεται για την σωτηρία της ψυχής του. Νοιάζεται μόνο για την καταστροφή του άλλου.

Στην «*Ευχή των Επτά Παίδων εις ασθενή και μη υπνούντα*», γίνεται επίκληση μεγάλου αριθμού αγίων από τους οποίους ζητείται ο ύπνος του αρρώστου: «*δος αυτό ύπνον ανέσεως, ύπνον σωματικόν υγείας και σωτηρίας και ζωής και ρώσιν ψυχής και σώματος' ...επίσκεψαι τον δούλον σου (τόνδε) και δώρησαι αυτό υγείαν, ρώσιν και ευρωστίαν δια της σης αγαθότητος...Συ γαρ ει ο ιατρός των ψυχών και των σωμάτων ημών...³⁶*».

Στην «*Ευχή επί πάσαν ασθένειαν*», ο ιερέας ζητά από τον Θεό τα ακόλουθα:

«Έκτεινον τον βραχίονά σου, τον πλήρη ιάσεως και θεραπείας, και ίασαι αυτόν (τον ασθενή υπέρ του οποίου διαβάζεται η ευχή), εξανιστών από κλίνης και αρρωστίας' επιτίμησον τω πνεύματι της ασθeneίας' απόστησον απ' αυτού πάσαν πληγήν, πάσαν αλγηδόνα, πάσαν μάστιγα, πάντα πυρετόν ή ρίγος³⁷».

Η υγεία αποτελούσε και αποτελεί ύψιστο αγαθό. Βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της εκκλησίας και οι παραπάνω ευχές κάνουν την παρουσία του Θεού ζωντανή μέσα στην αβεβαιότητα της ασθένειας.

Ο πατριάρχης Φώτιος διδάσκει τον ηγεμόνα των Βουλγάρων Μιχαήλ ότι: «*Η προσευχή Μας ενώνει με τον Θεό και μας κάνει οικείους του, είναι μία ένθεη συναναστροφή... με Αυτόν που είναι πιο όμορφος και πιο πολύτιμος από οτιδήποτε, και από τον οποίο πηγάζει κάθε στερεότητα και συνοχή, κάθε πρόνοια και χορηγία των αγαθών, κάθε τελειότητα και κάθαρση των παθών... Συ λοιπόν όσο ζεις να προσεύχεσαι με τις δικές σου προσευχές μόνος σου στον Θεό, και να προσεύχεσαι επίσης μαζί με τον λαό σου φανερά, γιατί και με τα δύο αυτά λατρεύουμε τον Θεό, όταν γίνονται με τρόπο που αρέσει στον Θεό. Κι όσο το πρώτο πλεονεκτεί σε καθαρότητα του νου, τόσο το δεύτερο υπηρετεί και προσκαλεί όσους σε βλέπουν να προσεύχονται και οι ίδιοι...Να άρχεις χωρίς να εμπιστεύεσαι την ισχύ της τυραννίας, αλλά την εύνοια του λαού σου, γιατί η εύνοια είναι στήριγμα της αρχής μεγαλύτερο και ασφαλέστερο από τον*

---

35 Μικρόν Ευχολόγιον, 320

36 Μικρόν Ευχολόγιον, 321

37 Μικρόν Ευχολόγιον, 319

φόβο. Αυτό το κατορθώνει η απόκτηση των αρετών και οι κόποι και οι φροντίδες για τον λαό. Έτσι ο ίδιος θα ζήσεις πράγματι βασιλικά και ευχάριστα, και έχοντας κρατήσει για τον λαό σου την πολιτεία ελεύθερη από τις επιβουλές και από τις υπέρμετρες συμφορές, θα αφήσεις για πάντα ζωντανή στη μνήμη τους την τιμή σου... Μερικοί έχουν πει πως αρετή του ηγεμόνα είναι να κάνει μία πόλη από μικρή μεγάλη, αλλά εγώ θα έλεγα πως μάλλον είναι αρετή το να την κάνει από φαύλη σπουδαία³⁸».

---

38 Μ. Φώτιος, Προς Μιχαήλ τον άρχοντα Βουλγαρίας: Τι έστιν έργον άρχοντος, PG 102,672

2.2. ΕΥΧΕΣ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

«ευχόμεθα πάντα τα αγαθά, α ο βίος ούτος έχει³⁹» P.G. 32, 1061

Σύμφωνα με τον Κουκουλέ⁴⁰, οι γραπτές ευχές των Βυζαντινών μπορούν να αναζητηθούν μέσα στα αγιολογικά κείμενα, έμμετρα μυθιστορήματα, δημόδια κείμενα αλλά και σε εκείνα που περιέχονται ευχές και χαιρετισμοί των δήμων προς αρχοντικά ή βασιλικά πρόσωπα. Ευχές λέγονταν και κατά τη διάρκεια ευχάριστων γεγονότων όπως γεννήσεως, γάμου, στέψης και γιορτών. Οι ευχές εχρησιμοποιούντο από όλους τους πολίτες του Βυζαντίου ανεξαρτήτως κοινωνικού στρώματος.

Στον ιδιωτικό βίο, οι Βυζαντινοί πίστευαν στη δύναμη της ευχής των γονέων.

Σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη:

- Σοφ. Σειρ. 3,8 *ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ τίμα τὸν πατέρα σου, ἵνα ἐπέλθῃ σοὶ εὐλογία παρ' αὐτοῦ·*
Σοφ. Σειρ. 3,8 *Με τα έργα και με τα λόγια σου να τιμάς τον πατέρα σου, δια να έλθῃ εις σε η ευλογία του,*
Σοφ. Σειρ. 3,9 *εὐλογία γὰρ πατρός στηρίζει οἴκους τέκνων, κατάρα δὲ μητρὸς ἐκριζοῖ θεμέλια.*
Σοφ. Σειρ. 3,9 *Διότι η ευλογία του πατρός στηρίζει τους οίκους των παιδιών του. Εξ αντιθέτου δε η κατάρα της μητρὸς καταστρέφει τα σπίτια των υιών εκ θεμελίων.*

Ζητούσαν λοιπόν την ευχή των γονέων τους προκειμένου να προβούν σε διάφορες ενέργειες καθώς εθεωρείτο κατάρα να μην την κληρονομήσουν.

«Μη των γονέων των εμών ευχήν κληρονομήσω» (Διγενής, 1145).

«εύχου με» (Διγενής, 1130)

«δος με την ευχήν σου» (Καλλίμαχον και Χρυσορρόην, 1092), «ευχήσου με» (Χρονικό Μορέως, 297)

«...με την ευχή μου» (Φλώριος και Πλάτζια Φλώρα,1134) «...με την ευχήν των γονέων μου» (Διγενής, 1145),

«Η προσευχή της μάνας μου, της καλογράς εκείνης εκείνη μας βοήθησε» (Η Φυλλάδα του Γαδάρου, 151-152)

«Με την ευχή τους ζω καλά, αφέντισσα του κόσμου» (Φυλλάδα του Γαδάρου, 239),

«Πλην η ευχή της μάνας μου και του καλού πατρός μου μου βώθησε» (Φυλλάδα του Γαδάρου, 275-276),

39 Μ. Βασίλειος, PG 32.1061

40 ΒΒΠ, τ. Γ, σ. 312-313

«Και τότε η μητέρα μου ήρξατο εύχεσθαι του» (Διγενής, 810),
«Και επέζευσεν ο κύρης του και εφίλει και τους δύο
και στέφανα ολόχρυσα τας κεφαλάς των θέτει
και τον Θεόν παρακαλεί και ευχάς τον αναπέμπει: Κύριος ο πάντων δυνατός εσάς να
ευλογήση,...και των δύο των ευχήθηκεν η μήτηρ και ο πατήρ του» (Διγενής, 1052-
1059),
«Άπελθε τοίνυν, άπελθε, υιέ, με την ευχή μου» (Φλώριος-Πλάτζια Φλώρα,1057).

Το όνομα του Θεού και της Παναγίας, ως εκτελεστών των ευχών συναντάται συχνά:
«Ο Θεός μαζί σου» (Ημπέριος και Μαργαρώνα, 211),
«Ο Θεός να σε ευλογήση» (Διγενής 4, 757, 819),
«Δέσποινά μου, πανύμνητε, κυρά μου ευλογημένη...δος τον μακροήμερευσιν τα έτη
της ζωής του» (Διγενής 820),
«ο Θεός διαφυλάξει σε και σώσει την ψυχήν σου» (Διγενής 6, 822).

Εκτελεστές των ευχών αποτελούσαν επίσης και ο Χριστός, το Πανάγιο Πνεύμα και ο Τίμιος Σταυρός: «Χριστός φυλάξει τον», «ο αναστάς Θεός ημών φύλαττε τον», «Πνεύμα το Πανάγιον τους...τας...σκέπασον», «ο ζωοποιός Σταυρός βοήθησον τους...τας...⁴¹».

Στο ηθικοδιδασκτικό ποίημα «Αλεξίου Κομνηνού ποίημα παραιναιτικόν⁴²» ευρύτερα γνωστό ως «Σπανέας», ο συγγραφέας μέσα από το έργο του συμβουλεύει τον ανηψιό του:

«...νά άδικήσης τόν πτωχόν, νά πάρης τ' έδικόν του,
ότι ό πτωχός ού δύναται ούδè λογάρην έχει
νά τ' άποδώση τόν κριτήν νά κρίνη την άλήθειαν,
μόνον τόν θεόν έπικαλει νά κρίνη την άλήθειαν.
εϋλογος ένε ό κριτής δια την άλήθειάν του...» (641-645)
«...ούτως νά ζής ειρηνικώς, νά σ' αγαποϋν οί πάντες,
νά σ' έχη χάριν ό θεός, πάντα νά σε πληθαίνη
υιέ μου, πάντα πρόσεχε, βουλήν αν σε ζητήσουν,
έξ ών ήξεύρεις βούλευε άληθινά νά λέγης,
τό κρείττον κατασκόπευσον, μη νά εις καλόν τό φέρει,
λέγε τό δίκαιον καλόν, πάντα συνέργησέ τό...» (655-660),
«...νά τούς εύρης ώς θησαυρόν τούς στίχους μου, παιδίν μου,
ό κύριος φυλάττοι σε, νά έχης την εύχήν μου...» (673-674)

---

41 ΒΒΠ, τ. Γ, σ. 318-319

42 Wilhelm Wagner, Carmina graeca medii aevi, Teubner, Λειψία 1874 ,σ. 1-27

Πολλά από τα έθιμα στη ζωή των Βυζαντινών ακολουθούσαν τον κύκλο της ζωής, από τη γέννηση ως τον θάνατο, και συνδέονταν στενά με τις θρησκευτικές παραδόσεις.

Η γέννηση του παιδιού⁴³ για μία οικογένεια στο Βυζάντιο ήταν ένα χαρμόσυνο γεγονός που συμπλήρωνε τον γάμο. Σύμφωνα με τον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα⁴⁴ «τοις δε γεγαμηκόσι σκοπός η παιδοποιία». Αντίθετα ο Ισίδωρος ο Πηλουσιώτης⁴⁵ έγραψε: *«Η ατεκνία μέγιστον κακόν ως παντελώς σβεννυμένης της μνήμης των τεθνεώτων»*, εφόσον η ατεκνία ήταν μεγάλο κακό που μπορούσε να θεωρηθεί και αποτέλεσμα αμαρτιών. Επιθυμητή ήταν η γέννηση αγοριού αφού αυτό θα συνέχιζε το όνομα της οικογένειας. Ιδιαίτερα σε μία βασιλική οικογένεια η γέννηση αρσενικού παιδιού σήμαινε τη διαδοχή και για αυτό και εορταζόταν ανάλογα. Η λοχεία κατά τους βυζαντινούς χρόνους διαρκούσε επτά ημέρες, η ολοκλήρωση της όμως γινόταν την τεσσαρακοστή. Η λεχώνα εθεωρείτο μολυσμένη και ακάθαρτη. Σύμφωνα με την πρόληψη ήταν εύκολο να υποπέσει *«εις την επήρειαν δαιμονικών δυνάμεων»*. Η εκκλησία υιοθέτησε αυτή την άποψη και γι' αυτό στην ευχή του ιερέα προς τη λεχώνα λέγεται: *«Φύλαξον ταύτην και το παρόν νήπιον, ο έτεκε...και διαφύλαξον αυτήν από πάσης του Διαβόλου τυραννίδος. Και το εξ αυτής κνηθέν νήπιον διατήρησον από πάσης φαρμακείας,...από πνευμάτων πονηρών...Ταύτην δε διατήρησον υπό την κραταιάν χείρα σου⁴⁶»*.

Μετά το πέρας της λοχείας, οι επισκέπτες έρχονταν να συγχαρούν το ζευγάρι, να ευχηθούν αλλά και να προσφέρουν δώρα στο νεογέννητο. Οι ευχές ήταν για ευτυχία και μακροβιότητα σύμφωνα με τον Μιχαήλ Ψελλό στο (Εγκώμιον εις την μητέραν αυτού):*«Επί δε και παίδα έτεκε, θυγάτριον δε το τεχθέν ην οίον ουκ άλλο, ει τις την τεκούσαν εξέλοι και ου κόμπος ο λόγος...Η μεν ουν φύσις ώσπερ εαυτήν αγαπήσασα, και θαυμάσασα ότι τοιούτον κάλλος εξήνεγκε, την εμήν μητέρα φημί, είτα δη καθαπερεί λογισαμένη ως ουκ αν τοιούτον ενδείξεται...Δεύτερος αύθις τόκος, και πάλιν το τεχθέν θήλυ, και ου πάνυ τούτο προς ηδονήν ούτε τοις τεκούσιν, ούτε τω λοιπώ γένει...μητ' άλλην θηλήν καταδέχεσθαι η την της μητρός, γνωρίζειν τε ταύτην ως γειναμένην, ώσπερ από γνώμης, ουκ από συνηθείας⁴⁷»*.

---

43 ΒΒΠ, τ. Δ, σ. 9-42

44 (Παιδαγ.,2,10)

45 ΡΓ, 78, 1160

46 Μικρόν Ευχολόγιον, 64-65

47 Σάθας, ΜΒ, τ. Γ, σ. 11

Η μητέρα ή η τροφός συνήθιζε να νανουρίζει το μωρό προκειμένου να το κοιμήσει.

*«κοιμήσου τέκνον μου καλόν, ψυχής παρηγορία
ανάπαυσις του γήρους μου, πνοή μου και ζωή μου»*

Οι παραπάνω στίχοι βρίσκονται στο δημώδες «*Αχιλλής στ.305-306*» και μαρτυρούν την ύπαρξη νανουρισμάτων στο Βυζάντιο όπου από μέσα τους βγαίνει ολόψυχα ευχή⁴⁸.

Όταν έφτανε ο καιρός να γεννήσει η βασίλισσα, μεταφερόταν στο μεγάλο δωμάτιο την Πορφύρα, το οποίο είχε ετοιμαστεί για το μεγάλο γεγονός. Η γέννηση αγοριού έφερνε μεγάλη χαρά στο παλάτι. Την πρώτη μέρα της γέννησης ο Πατριάρχης συνοδευόμενος από ιερείς επισκεπτόταν το παλάτι και έδινε τις ευχές του σε ειδική τελετή στο χρυσοτρίκλινο. Ακολουθούσαν οι συγκλητικοί, ευχόμενοι ο βασιλιάς να προλάβει να δει και εγγόνια τα οποία θα κληρονομήσουν τη βασιλεία της αυτοκρατορίας. Την τρίτη μέρα της γέννησης έρχονταν αντιπρόσωποι του λαού των Πρασίνων και των Βενετών για να ευχηθούν αλλά και για να ζητήσουν την άδεια ώστε την επόμενη ημέρα να τελεσθεί ιππικός αγώνας. Η άδεια φυσικά δινόταν και οι αγώνες διεξάγονταν με μεγαλοπρέπεια. Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο τον Πορφυρογέννητο (Εκθεις), κυριαρχούσαν οι ευχές και οι επευφημίες για το βασιλικό γένος και το πορφυρογέννητο πριγκιπόπουλο όπως: *«τοις δεσπότης νίκαις, καλή ημέρα και ενίσχυσον αυτούς (-άς), ναι, Κύριε, συ αυτούς (-άς) σώσον, ναι, Κύριε, νίκαις, καλή ημέρα», «ο Θεός χορηγήσει ο δείνα και ο δείνα, πνεύμα το πανάγιον τας Αυγούστας σκέπασον, μήτηρ του Θεού ημών φύλαττε τα πορφυρογέννητα, ο Θεός ο άγιος τους δεσπότης φύλαττε, Κύριε ζωήν αυτών δια την ζωήν ημών», «ο Θεός καλός ημέρας και καλά γενέθλια παράσχοι τω τεχθέντι ημίν ο δείνα (ελεγαν το ονομα) τω πορφυρογεννήτω».*

«Θεάσασθαι παίδας των παιδων του Πορφυρογεννήτου και τούτον ιδείν προβεβηκότα χρόνων πολλών περίοδον, είτα κληρονόμον γενέσθαι της πατρικής εξουσίας και βασιλείας ως αν η των Ρωμαίων καλώς διευθύνοιτο και διεξάγοιτο βασιλεία και πολιτεία», «καλός ημέρας και καλά γενέθλια», «να ζήση έτη πολλά και να βασιλεύση», «να δοξασθή και να υποτάξη πολλές χώρας».

Τη γέννηση ακολουθούσε η βάπτισή. Στα πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού η βάπτισή γινόταν, όταν οι ενδιαφερόμενοι έφταναν σε μεγάλη ηλικία. Αρχικά περνούσαν μια περίοδο κατήχησης. Εξαιτίας όμως του κινδύνου να πεθάνει κάποιος

---

48 Σέργη (2000:157)

παιδί αβάπτιστο, καθιερώθηκε η ηλικία των τριών ετών ως κατάλληλη για το βάπτισμα. Από τον 6ο αιώνα και με νόμο του Αυτοκράτορα του Λέοντος του Σοφού, ορίστηκε πως τα νήπια πρέπει να βαπτίζονται αφού τελειώσει η περίοδος της λοχείας της μητέρας, δηλαδή σαράντα μέρες μετά την γέννησή τους. Την ημέρα της βάπτισης δινόταν στο παιδί και το όνομα από τον νομό. Υπάρχει λοιπόν άμεση σχέση βάπτισης και ονοματοδοσίας⁴⁹. Αρχικά, οι γονείς προτιμούσαν να δίνουν στα παιδιά τους το όνομα των παππούδων, τα οποία ήταν ονόματα από την αρχαιότητα. Οι ιεράρχες όμως της εκκλησίας ήδη από τον 4ο αιώνα προέτρεπαν τους Χριστιανούς να επιλέγουν ονόματα αγίων, αποστόλων ή μαρτύρων, ή ακόμα και ονόματα που προέρχονταν από γιορτές ή από αρετές. Κατά το μυστήριο του βαπτίσματος ο ιερέας διάβαζε την ακόλουθη ευχή: *«Δέσποτα Κύριε, ο Θεός ημών, ο δια της κολυμβήθρας την ουράνιον έλλαμψιν τοις βαπτιζομένοις παρέχων' ο αναγεννήσας τον δούλον σου τον νεοφώτιστον δι' ύδατος και πνεύματος, και την των εκουσίων και ακουσίων αμαρτημάτων άφεσιν αυτώ δωρησάμενος...καί φύλαξον αυτόν εν τη δυνάμει της σης αγαθότητος...καί αξιώσον αυτόν εις την ζωήν την αιώνιον, καί εις την σην ευαρεστίαν⁵⁰»*.

Κατά την τελετή του «κουρεύματος», παρόντος και του αναδόχου, διαβαζόταν από τον ιερέα ειδική «ευχή εις τριχοκουρίαν»: *«Αυτός, Δέσποτα, ο δια του σκεύους της εκλογής σου Παύλου του Αποστόλου εντειλάμενος ημίν πάντα εις δόξαν σην ποιείν, τον προσελθόντα δούλον σου (τόνδε)απαρχήν ποιήσασθαι κείρασθαι την κόμην της κεφαλής αυτού, ενλόγησον, άμα τω αυτού αναδόχω και δος αυτοίς πάντα μελετάν εν τω νόμω σου και τα ευάρεστά σοι πράττειν⁵¹»*.

Σημαντική θέση στη ζωή των Βυζαντινών κατείχε και ο γάμος⁵². Πριν από την τέλεση του γάμου πραγματοποιούνταν ο στολισμός του νυφικού δωματίου που όπως και κατά την αρχαιότητα, ονομάζεται παστός. Οι προσκεκλημένοι επισκέπτονταν το δωμάτιο και θαύμαζαν, γι' αυτό αν τα στολίσματα δεν ήταν αρκετά τα συμπλήρωναν με δανεικά για εκείνη την μέρα. Οι καλεσμένοι έλεγαν τραγούδια επαινετικά για το ζευγάρι και τον έρωτά τους.

«Άνθη εσώρευσα του αγρού και εις την παστάδα εισήκα σπουδή, ζευγόνυμφον ήλιον είδον εις χρυσέντιμον κλίνην, αλλήλα ηγκαλιζοντο ποθητήν επιθυμίαν χαρά εις τα

---

49 ΒΒΠ, τ. Δ, σ.43-69

50 Μικρόν Ευχολόγιον, 104

51 Μικρόν Ευχολόγιον, 106

52 ΒΒΠ, τ. Δ, σ.70-147

κάλλη αυτών τα εγγλυκοθέατα και ρόδα τα ροδοεύμορφα, χαρά εις το ζεύγος το χρυσούν».

Η γαμήλια πομπή προς την εκκλησία γινόταν μέσα σε εορταστικό κλίμα με γαμήλια τραγούδια. Το ζευγάρι συνόδευαν συγγενείς και φίλοι, ενώ κατά το πέρασμά τους τους έβαιναν με λουλούδια και ροδοστάγματα. Μετά την τέλεση του μυστηρίου, οι καλεσμένοι εύχονταν: *«ομόνοιαν, ο Θεός να φυλάττη τους νεονύμφους, αυτός δε και ο Χριστός ή το Πανάγιον Πνεύμα να ευλογήσωσι τον γάμον των, να ζήσωσι βίον μακρόν και ευτηχή, να αποκτήσωσι παιδιάς παιδων οίτινες να ζήσωσι και να μεγαλώσωσι».*

Ανάλογες αλλά πιο επίσημες ήταν οι εκδηλώσεις κατά τους βασιλικούς γάμους. Μετά την τέλεση του μυστηρίου, το οποίο τελούσε ο Πατριάρχης, οι νεόνυμφοι άκουγαν ευχές όπως: *«Εις πολλούς και αγαθούς χρόνους».* Χαρακτηριστικές είναι οι ευχές που ακούγονταν κατά την πομπή προς το νυφικό δωμάτιο, τον παστό. Τα όργανα έπαιζαν ενώ οι κράχτες των δήμων φώναζαν διάφορες ευχές, τις οποίες επαναλάμβανε και το πλήθος του λαού.

«Πολλά, πολλά, πολλά», «Πολλά έτη, εις πολλά», «Ο σωτήρ ημών, τους δεσπότας φύλαξον. Πνεύμα το πανάγιον, τας Αυγούστας σκέπασον. Κύριε, ζωήν αυτών δια την ζωήν ημών' βασιλεύ νεόνυμφε, Θεός διαφυλάξοι σε έντιμε, ενάρετε...ούτος ευλογήσοι σε μετά και της συζύγου σου και τέκνα σοι δωρήσεται Θεός πορφυρογέννητα...Πολλοί σου χρόνοι, θεοπρόβλητε Αυγούστα, πολλοί σου χρόνοι, ευτυχεστάτη Αυγούστα, πολλοί σου χρόνοι, η σύζυγος του δεσπότου...ευλόγησεν ο Θεός ο Παντοκράτωρ».

Αφού εισέρχονταν στον παστό και τοποθετούσαν τα στέμματα πάνω στο χρυσό κρεβάτι, οι κράχτες των δήμων συνέχιζαν ευχόμενοι: *«Πνεύμα το πανάγιον, τον γάμον επευλόγησον, ο εν Κανά Χριστός, ευλογήσας τον γάμον, ευλογήσοι το στεφάνωμά σου, ο δείνα αυτοκράτωρ. Πνεύμα το πανάγιον, τον γάμον επευλόγησον μετά της συζύγου σου της, ο δείνα, εις ημέρας και καιρούς και χρόνους έως άκρου γήρωσ υμών εν βίω εις δόξαν αυτού και εις σύστασιν των Ρωμαίων...τούτο το βασίλειον, Κύριε στερέωσον».*

Ο θάνατος στο Βυζάντιο⁵³ δεν σήμαινε το τέλος της ζωής: ήταν απλά η θλιβερή στιγμή της μετάβασης από την επίγεια ζωή σε μιαν άλλη, μια διαβατήρια τελετή. Καλύτερος θάνατος θεωρούνταν αυτός που συνέβαινε στο σπίτι με την οικογένεια συγκεντρωμένη γύρω από τον ετοιμοθάνατο, εκφράζοντάς του την αγάπη του και ακούγοντας τις τελευταίες επιθυμίες του και ευχές του. Κατά τη νεκρώσιμο ακολουθία ο ιερέας ευχόταν: *«την ψυχήν του εξ ημών μεταστάντος δούλου αυτού εν*

---

53 ΒΒΠ, τ. Δ, σ.148-248

σκηναίς δικαίως τάξαι, εν κόλποις Αβραάμ αναπαύσαι, και μετά αγίων συναριθμήσαι, ημάς δε ελεήσει ως αγαθός και φιλόανθρωπος», «μακαρία η μνήμη του απελθόντος», και καλούνταν οι παρόντες να δώσουν τον τελευταίο ασπασμό: «Μακαρία η οδός, η πορεύη σήμερον, ότι ητοιμάσθη σοι τόπος αναπαύσεως...Αιωνία σου η μνήμη, αξιομακάριστε και αείμνηστε αδελφέ ημών», «Δεύτε τελευταίον ασπασμόν⁵⁴». Ευχές για τη σωτηρία της ψυχής βρίσκουμε και σε ποιήματα του Χριστόφορου Μυτιληναίου (11^{ος} αι.), έναν από τους πιο σημαντικούς ποιητές του Βυζαντίου. Στο ποίημα «Στην αδελφή μου Αναστασώ, η οποία πέθανε και ακόμα βρίσκεται μπροστά μου' ανακρεόντεια⁵⁵» και συγκεκριμένα στους στίχους 31-38 ο ποιητής απευθύνει προσευχή παρακαλώντας:

*Ανάμεσα στις χορείες των μακαρίων
στα πλήθη όσων κροτούν,
κατάταξε αυτήν που επέλεξες,
Θεέ μου, βασιλιά των πάντων,*

*μεταξύ των αγίων πνευμάτων,
μεταξύ των αύλων αγγέλων,
μεταξύ των δικαίων
που σε αγάπησαν, παντεπόπτα.*

Στο ποίημα «Στον αδελφό του τον Ιωάννη⁵⁶», το οποίο είναι αφιερωμένο στον θάνατο του αδελφού του Ιωάννη, γράφει στους στίχους 78-80:

*«Εσύ Λόγε, μνήσθητι του σου δούλου Ιωάννου,
Μνήσθητι και δώσε του την άφεση των αμαρτημάτων του,
Κατατάσσοντας την ψυχή του στον χώρο όσων έχουν σωθεί».*

Στον δημόσιο βίο, χαιρετισμούς και ευχές απήθυναν οι Βυζαντινοί κατά τη διάρκεια σημαντικών εορτών, όπως τα Χριστουγέννα και το Πάσχα.

Τα Χριστούγεννα, ως αυτοτελής γιορτή, δεν εορταζόταν κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Σύμφωνα με τον Κουκουλέ⁵⁷, ως ιδιαίτερη μέρα γιορτής των Χριστουγέννων ορίστηκε κατά τον 4ο αιώνα στη Δύση η 25η Δεκεμβρίου μετά από

---

54 Μικρόν Ευχολόγιον , 254-255

55 Μονιού (2017:201)

56 Μονιού (2017:139)

57 ΒΒΠ, τ. Ζ, σ. 151-154

πολλές συζητήσεις, αφού πουθενά στην Παλαιά ή στην Καινή Διαθήκη δεν αναφέρεται ποιον μήνα και ποια μέρα γεννήθηκε ο Χριστός. Η συγκεκριμένη μέρα ορίστηκε από την εκκλησία που επιθυμούσε να αντικαταστήσει με χριστιανική γιορτή την ειδωλολατρική γιορτή του αήττητου ηλίου που γιορταζόταν τη μέρα εκείνη. Οι Βυζαντινοί κατά την ημέρα των Χριστουγέννων φαίνεται ότι εντός του ναού σχημάτιζαν σπήλαιο και μέσα σε αυτό εναπόθεταν στρωμένη, στην οποία τοποθετούσαν ένα παιδί που παρίστανε τον Ιησού. Κατά το δωδεκαήμερο γνωρίζουμε ότι τα παιδιά γυρνούσαν στα σπίτια από τις πρώτες πρωινές ώρες μέχρι το δειλινό και με αυλούς και σύριγγες έλεγαν τα κάλαντα. Αυτό το μαρτυρεί κατά τον 12ο αιώνα και ο Ιωάννης Τζέτζης γράφοντας:

*«και όσοι κατ' αρχίμηνον την Ιανουαρίου
και τη Χριστού γεννήσει δε και Φώτων τη ημέρα
οπόσοι περιτρέχουσι τας θύρας προσαιτούντες
μετά ωδών και επωδών και λόγους εγκωμίων».*

Τον γιορτινό τόνο της ημέρας φυσικά τον έδιναν τα ανάκτορα όπου γινόταν προετοιμασία για την πομπική μετάβαση του βασιλιά από το ιερό παλάτι στην Αγία Σοφία. Ο βασιλιάς φορώντας την γλαμούδα και το στέμμα και συνοδευόμενος από πατρίκιους, συγκλητικούς και στρατηγούς έβγαινε από τα ανάκτορα και διαμέσου της μέσης Οδού, της κεντρικής οδού της βασιλεύουσας, κατευθυνόταν προς την «Αγία Σοφία». Εκπρόσωποι των δήμων και πλήθος λαού τον επευφημούσαν και του εύχονταν: «πολλοί υμίν οι χρόνοι», «πολλά, πολλά, πολλά, πολλά έτη εις πολλά», «πολυχρόνιον ποιήσαι ο Θεός την αγίαν βασιλείαν σου», και έψαλλαν σχετικούς προς την ημέρα ύμνους. Αξιοσημείωτο είναι πως κατά τη μετάβασή τους στη Μεγάλη Εκκλησία οι βασιλείς άκουγαν ύμνους και ευχές στα Λατινικά, των οποίων η Βυζαντινή μετάφραση έχει ως εξής: «*Εκ Μαρίας της Παρθένου εγεννήθη και μάγοι εξ' ανατολών προσκυνούσι*», «*Χριστός ο Θεός ημών φυλάζει την βασιλείαν υμών επί πολλοίς έτεσι και καλοίς*».

Την ημέρα των Χριστουγέννων οι βασιλείς έδιναν επίσημο γεύμα στα ανάκτορα, στο οποίο ήταν καλεσμένοι άρχοντες και αντιπρόσωποι ξένοι αλλά και δώδεκα φτωχοί κατά το παράδειγμα των δώδεκα μαθητών του Κυρίου. Εκεί οι καλλίφωνοι ψάλτες της Αγίας Σοφίας και των Αγίων Αποστόλων έψαλλαν: «*Η Γέννησίς σου, Χριστέ ο Θεός ημών, ανέτειλε τω κόσμω το φως το της γνώσεως*».

Μία από τις μεγαλύτερες και αρχαιότερες χριστιανικές γιορτές είναι η Κυριακή της Λαμπρής⁵⁸. Στον ορθόδοξο χριστιανικό κόσμο η Ανάσταση του Χριστού ήταν η «πιστών ευφροσύνη», η βαθιά πνευματική χαρά και ηρεμία. Κατά την γιορτή αυτή όπως και στις άλλες μεγάλες γιορτές, οι πιστοί καθάριζαν με ασβέστη και έβαφαν τους τοίχους των σπιτιών τους, ενώ ταυτόχρονα συνήθιζαν να στρώνουν στα δάπεδα κλαδιά δάφνης, έθιμο το οποίο τον ΙΑ΄ αιώνα πιστοποιείται στο ποίημα του Χριστόφορου Μυτιληναίου «Στους...νοταρίους»: «την εποχή του Πάσχα μογιατίζοντάς τα και διακοσμώντας τα με κλαδιά δάφνης⁵⁹».

Την Τρίτη μετά το Πάσχα που ονομάζεται της Γαλιλαίας γινόταν το λεγόμενο καλημέρι του Δημάρχου, του προέδρου δηλαδή των Πρασίνων και των Βενέτων. Εκεί υπήρχαν πολλές επευφημίες: *«Την καλήν ημέραν ποιήσωμεν μετά του δημάρχου των Βενέτων (ή των Πρασίνων)· Τρισάγιε, βοήθησον τους δεσπότες και συ αυτούς θεραπεύσον επί πάσιν πλεονάζων της ζωής αυτών χρόνους συν ταις τιμίαις Αυγουστάις εν τη πορφύρα εις τελείαν χαρμονήν των Ρωμαίων και Βενέτων (ή Πρασίνων) των γνησίων ημών δούλων. Κύριε χαιρε· καλή σου ημέρα, όλη η ημέρα σήμερα καλή σου ημέρα γίνεται. Ο δείνα πρωτοσπαθάριε δήμαρχε, πολλοί σου χρόνοι· ως γαρ αγαπώμεν σοι, αξίως σε ευχόμεθα, ίνα αδιάδοχος μείνης διοικών ημάς. Ο αναστάς Θεός ημών, φύλαττε τον δήμαρχον»*. Με τις ευχές αυτές, συνοδευόταν ο δήμαρχος στον ιππόδρομο, όπου άκουγε τα εξής: *«Καλώς ήλθες, προβολή ευεργετών, καλώς ήλθες, ευγενής εκ προγόνων, καλώς ήλθες Θεοστέπτων ο δούλος, καλώς ήλθες ο δείνα, πρωτοσπαθάριε και δήμαρχε των Βενέτων (ή Πρασίνων), αλλ' ο πάντων ποιητής και δεσπότης ο αναστάς παραδόξως εκ τάφου τους χρόνους σου πληθύνοι εις μήκη χρόνου' ο Θεός ο άγιος φύλαττε τον δήμαρχον»*. Στην χαρά και στον πανηγυρισμό για το Πάσχα μετείχαν και τα ανάκτορα. Κατά την Μεγάλη λοιπόν Κυριακή οι βασιλείς μετέβαιναν στο Ναό της Αγίας Σοφίας για να εκκλησιαστούν ακούγοντας κατά τη μετάβαση και την επιστροφή τους τις επευφημίες των δήμων. Κατά τη μετάβαση λοιπόν ακουγόταν: *«Θεικής εγέρσεως δυναστεία ο του θανάτου πόλεμος διελύθη - Φωτός απροσίτου λαμπηδόνες νεκροίς επέλαμψαν τοις εν σκότει -Πάσχα Κυρίου σήμερα καθορώντες μελωδικώς κραυγάζομεν και ομοφρόνως -Ο αχρόνως τω Πατρί συμβασιλεύων αυτός, τας ημέρας υμών, δεσπότηι, ανυψώσοι ταις νίκαις κατά βαρβάρων -Ο των πάντων ποιητής και δεσπότης ο αναστάς παραδόξως εκ τάφου και το*

---

58 ΒΒΠ, τ. Ζ, σ. 159-166

59 Μονιού (2017:339)

χαίρε δεδωκώς μυροφόροις τους χρόνους υμών πληθύνοι συν ταις Αυγούσταις και τοις πορφυρογεννήτοις -Πολυχρόνιον ποιήσοι ο Θεός την αγίαν βασιλείαν σας εις πολλά έτη».

Κατά την επιστροφή πάλι ακουγόταν:

«Καλώς ήλθον οι δεσπότες συν ταις Αυγούσταις και τοις πορφυρογεννήτοις προσκυνήσαντες του αναστάτος Χριστού την δόξαν -Η κτίσις σήμεραν εορτάζει διπλούν το Πάσχα της Σωτηρίας ορώσα το σκήπτρον υμών, δεσπότες, την αναστάσει του Χριστού συνανατέλλον -Εγκαινίζεται σήμεραν των ανθρώπων η φύσις ο γαρ έχων το κράτος του θανάτου ο του πατρός συνάναρχος και συναΐδιος λόγος, σκυλεύσας τα βασίλεια του Άδου έλυσε τον δεσμόν των αιχμαλώτων πάσι δωρησάμενος ελευθερίαν, ος και φυλάζει το κράτος της βασιλείας εις δόξαν, εις καύχημα, εις ανέγερσιν των Ρωμαίων».

Την Κυριακή του Πάσχα γίνονταν επίσημα γεύματα στο μαγαλοπρεπέστατο διαμέρισμα των ανακτόρων, το Χρυσοτρίκλινο, όπου ήταν κατάλληλα στολισμένο. Τέτοια επίσημα γεύματα γίνονταν μέχρι της μεθεπομένης της Καινής Κυριακής και καλούνταν σε αυτά κάθε φορά διαφορετικοί άρχοντες, κατώτεροι και ανώτεροι.

Όλα τα παραπάνω γίνονταν κατά τον εορτασμό του Πάσχα από τους Βυζαντινούς βασιλείς και τους βυζαντινούς πολίτες. Όλοι περίμεναν με πόθο την μεγάλη αυτή γιορτή αφού «*Το πάσχα είναι μεγάλος δεσμός της ειρήνης, και αυτής το σύμβολο τότε γίνεται ο ασπασμός μεταξύ του λαού*⁶⁰». Συχνά κατά το διάστημα της Μεγάλης Τεσσαρακοστής συναντώντας γνωστούς και φίλους απηύθυναν προς αυτούς την ευχή «*καλό Πάσχα*».

Μέσα σε όλες τις παραπάνω ευχές αξίζει να προστεθούν και οι Χαιρετισμοί της Παναγίας.

Ο Ακάθιστος Ύμνος⁶¹ ή αλλιώς Χαιρετισμοί, είναι ένα μεγάλο και σπουδαίο ποίημα, γραμμένο τον 6ο αιώνα μ.Χ., που μιλάει στην Παναγία και της λέει επαίνους, ευχαριστίες και προσευχές. Μέσα σε αυτό το ποίημα εμπεριέχονται όλες οι βασικές διδασκαλίες της Ορθοδοξίας για τον Χριστό, την ενανθρώπισή του, τον ρόλο της Παναγίας για τη σωτηρία του ανθρώπου, την αγνότητα και την αγιότητά Της αλλά

---

60 Μονιού (2017:265-266)

61 <http://www.ekriti.gr/afieromata/hairetismoι-ena-aristoyrgima-tis-vyzantinis-ymnografias-ermineia-tis-stasis#sthash.HQByH1m5.dpbs>

και για τον αγώνα του ανθρώπου για ένωση με τον Θεό και τη βοήθεια που ζητάει από τον Χριστό και την Παναγία γι' αυτόν τον αγώνα.

Η ερμηνεία Α' Στάσης

Άγγελος πρωτοστάτης, ουρανόθεν επέμφθη, ειπείν τη Θεοτόκε το χαίρε. (3) και συν τη ασωμάτω φωνή, σωματούμενον σε θεωρών Κύριε, εξίστατο και ίστατο, κραυγάζων προς αυτήν τοιαύτα.

Όταν ο Αρχάγγελος Γαβριήλ πήγε στην παρθένο Μαρία για να της αναγγείλει ότι θα γινόταν Μητέρα του Χριστού, είδε ότι ενώ ακουόταν η ασώματη φωνή του, ο Υιός του Θεού έπαιρνε σώμα μέσα στα άσπιλα σπλάχνα της Παναγίας. Τότε θαύμασε λοιπόν, το άυλο και ουράνιο αυτό πνεύμα και άρχισε να απευθύνει στην Θεοτόκο τα παρακάτω «*χαίρε*»:

Χαίρε, δι' ης η χαρά εκλάμπει! Χαίρε, δι' ης η αρά εκλείπει.

Μεσ από την Παναγία θα έβγαινε η λάμψη της χαράς, δηλαδή ο Λυτρωτής. Και πάλι μεσ από την Παναγία θα δινόταν στους ανθρώπους η απαλλαγή από την κατάρα του προπατορικού αμαρτήματος.

Χαίρε, του πεσόντος Αδάμ η ανάκλησις. Χαίρε των δακρύων της Εύας η λύτρωσις.

Χαίρε, γιατί με σένα ξαναφωνάζει κοντά του τον πεσμένο Αδάμ ο θεός και λυτρώνει την Εύα από τα δάκρυά της.

Χαίρε, ύψος δυσανάβατον ανθρωπίνοις λογισμοίς. Χαίρε, βάθος δυσθεώρητον και Αγγέλων οφθαλμοίς.

Οι ανθρωπίνοι λογισμοί δεν μπορούν να φτάσουν εύκολα στο ύψος της αξίας που σου έδωσε η Χάρις του Θεού. Και τα μάτια των αγγέλων δεν μπορούν να βυθοσκοπήσουν το μυστήριο που επάξια εκπροσωπείς.

Χαίρε, ότι υπάρχεις Βασιλέως καθέδρα. Χαίρε ότι βαστάζεις τον βαστάζοντα πάντα.

Μαρία κρατάς στα γόνατά σου ως επίγειος θρόνος τον Κύριον του παντός. Βαστάζεις Εκείνον που όλα τα ορατά και αόρατα βαστάζει.

Χαίρε, αστήρ εμφανίων τον ήλιον. Χαίρε, γαστήρ ενθέου σαρκώσεως.

Είσαι ο αυγερινός, που λάμπεις πριν ανατείλει ο Ήλιος της Δικαιοσύνης, ο Χριστός. Είσαι η γυναίκα που από σένα και με την θέλησή σου πήρε σάρκα ο Υιός του Θεού.

Χαίρε, δι' ης νεουργείται η κτίσις. Χαίρε, δι' ης βρεφουργείται ο Κτίστης.

Είσαι εκείνη με την οποίαν ανανεώνεται η κτίση και από την οποία προήλθε ως βρέφος ο Κτίστης.

Χαίρε, Νύμφη ανύμφευτε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΚΑΤΑΡΕΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

3.1. Ανάθεμα και Αφορισμός.

«Οι Βυζαντινοί είχαν το ελάττωμα να καταρώνται συχνά⁶²».

Συχνά χρησιμοποιούσαν τη λέξη «ανάθεμα» προκειμένου να εκτοξεύσουν την κατάρα τους.

Το **ανάθεμα** σαν λέξη είναι συνώνυμο της κατάρας. Για την εκκλησία όμως είναι ειδική βαριά ποινή που ισοδυναμεί με τον αποκλεισμό ενός προσώπου από το σώμα της Εκκλησίας. **Αναθεματίζω** είναι συνώνυμο του καταριέμαι. Για την εκκλησία όμως σημαίνει αποβάλλω κάποιον από το σώμα της, δηλαδή **αφορίζω, αποκηρύσσω, αποκόπτω**.

Αναθεματισμός σημαίνει κατάρα αλλά για την εκκλησία είναι η αποκήρυξη ενός ατόμου από την κοινότητα στην οποία ανήκει και ειδικότερα από το σώμα της Εκκλησίας. Είναι ο **αφορισμός, η αποβολή, η αποκοπή⁶³**.

Ο Άγιος Νικόλαος ο Αγιορείτης, (1749-1809) από τις σημαντικότερες ασκητικές μορφές της σύγχρονης Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστης, αναφέρει ότι *«ανάθεμα λέγεται εκείνο, που χωρίζεται από τον Θεό και την Εκκλησία των Χριστιανών, και αφιερώνεται στον διάβολο. Κανένας δεν τολμά να συναναστραφεί και να συκοινωνήσει με εκείνον τον άνθρωπο, που έχει χωρισθεί από τον Θεό και την Εκκλησία και έχει γίνει ανάθεμα στον διάβολο, αλλά όλοι οι πιστοί χωρίζονται απ' αυτόν⁶⁴»*. Στηρίζει την παραπάνω θέση του στην μαρτυρία του Χρυσόστομου⁶⁵, ο οποίος αναφερόμενος στο ανάθεμα, λέει: *«Τι άλλο θέλει να ειπή το ανάθεμα οπού λέγεις, άνθρωπε, πάρεξ, ας αφιερωθεί ούτως εις τον διάβολον και πλέον ας μην έχη χώραν σωτηρίας, ας γένη αποξενωμένος από τον Χριστόν»*. Συνεχίζοντας, επικαλείται και από τον Άγιο Ταράσιο Πατριάρχη Κων/λεως, ο οποίος στον απολογητικό της Ζ' αγίας και Οικουμενικής Συνόδου αναφέρει: *«Δεινόν είναι το ανάθεμα, επειδή μακράν του Θεού ποεί τον άνθρωπον και από την βασιλείαν των ουρανών εκδιώκει και πέμπει*

---

62 Κουκουλές, ΒΒΠ, τ. Γ, σ.326

63 Μπαμπινιώτης (2002:152)

64 ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, Πηδάλιον, σσ. 396-398

65 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Λόγος «ότι δεν πρέπει να αναθεματίζη τινάς κανένα ζωντανόν ή αποθανόντα», τ. 5.

αυτόν εις το σκότος το εξώτερον⁶⁶». Ο Απόστολος Παύλος λέει: «ει τις φιλεί ου φιλεί τον Κύριον ημών Ιησούν Χριστόν, είτω ανάθεμα⁶⁷». Ο όρος **ανάθεμα** αναφέρεται από τον Απόστολο Παύλο και στην προς Γαλάτας επιστολή: «αλλά και αν ημείς η άγγελος εξ ουρανού ευαγγελίζεται υμίν παρ'ο ευαγγελισάμεθα υμίν, ανάθεμα έστω⁶⁸».

Ο **αφορισμός** είναι, επίσης για την μακρόθεσμη ευημερία αυτού που πειθαρχείται από την εκκλησία. Το κατά Ματθαίον 18: 15-20 δίνει την διαδικασία και την εξουσία για μια εκκλησία να το κάνει αυτό:

- Ματθ. 18,15 Έάν δέ άμαρτήση εις σε ό άδελφός σου, ύπαγε και έλεγξον αυτόν μεταξὺ σοῦ και αὐτοῦ μόνου· εάν σου άκούση, έκέρδησας τόν άδελφόν σου·
- Ματθ. 18,15 Εάν φταιξή σε σένα ο αδελφός σου, πήγαινε και υπέδειξε του το σφάλμα του ιδιαιτέρως· εάν ακούση την υπόδειξίν σου και μετανοήση δια το σφάλμα του, εκέρδησες τον αδελφόν σου δια τον Θεόν και δια σε τον ίδιον.
- Ματθ. 18,16 εάν δέ μη άκούση, παράλαβε μετά σοῦ έτι ένα ή δύο, ίνα επί στόματος δύο μαρτύρων ή τριῶν σταθῆ πᾶν ρήμα.
- Ματθ. 18,16 Εάν όμως δεν σε ακούση, τότε πάρε μαζί σου ένα ακόμη η δύο και κάμε του παρατήρησιν, ώστε να στηριχθή και κατοχυρωθή έτσι η αλήθεια επάνω εις την βεβαίωσιν δύο η τριῶν μαρτύρων.
- Ματθ. 18,17 εάν δέ παρακούση αὐτῶν, ειπέ τῆ εκκλησίᾳ· εάν δέ και τῆς εκκλησίας παρακούση, έστω σοι ὡσπερ ό έθνικός και ό τελώνης.
- Ματθ. 18,17 Εάν δε παρακούση και εις τας συμβουλάς αὐτῶν, ειπέ το γεγονός εις την Εκκλησίαν. Εάν δε δεν σεβασθή και παρακούση την Εκκλησίαν, ας είναι για σένα όπως ο ειδωλολάτρης και ο αμετανόητος τελώνης, οι οποίοι δεν ανήκουν εις την Εκκλησίαν.
- Ματθ. 18,18 Ἀμήν λέγω υμίν, όσα εάν δήσητε επί τῆς γῆς, έσται δεδεμένα έν τῷ ούρανῳ, και όσα εάν λύσητε επί τῆς γῆς, έσται λελυμένα έν τῷ ούρανῳ.
- Ματθ. 18,18 Σας διαβεβαιώνω ότι όσα αμαρτήματα αφήσετε δεμένα και ασυγχώρητα εις την γην, θα μείνουν δεμένα και ασυγχώρητα στον ουρανόν. Και όσα συγχωρήσετε εις την γην, θα είναι συγχωρημένα και λυμένα στον ουρανόν.
- Ματθ. 18,19 Πάλιν άμήν λέγω υμίν ότι εάν δύο υμῶν συμφωνήσωσιν επί τῆς γῆς περι παντός πράγματος οὔ εάν αίτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ έν ούρανοῖς.
- Ματθ. 18,19 Πάλιν σας διαβεβαιώνω ότι, εάν δύο από σας συμφωνήσουν εις την γην για κάθε καλόν πράγμα, που ήθελαν ζητήσει δια της προσευχής των, θα το λάβουν από τον Πατέρα μου τον εν τοις ουρανοῖς.
- Ματθ. 18,20 οὔ γάρ είσι δύο ή τρεῖς συνηγμένοι εις τό έμόν όνομα, εκεί είμι έν μέσω αὐτῶν.

66 Β' Τόμος Συνοδικόν, σ. 724.

67 Α' Κορ. 16, 22.

68 Γαλ. 1, 8.

Ματθ. 18,20 Διότι όπου δύο ή τρεις είναι συγκεντρωμένοι στο όνομά μου και δια σκοπόν σύμφωνον με το θέλημά μου, εκεί είμαι και εγώ εν μέσω αυτών, δια να τους φωτίζω, να τους ευλογώ και να τους ενισχύω”.

Ο Μ. Βασίλειος χαρακτηριστικά αναφέρει: «ορίζειν δε μη χρόνω, αλλά τρόπω της μετανοίας την θεραπείαν». (Κανών Β΄ του Μ. Βασιλείου)

Ο Απόστολος Παύλος στην Α΄ προς Κορινθίους 5:5 λέει:

Α Κορ. 5,5 παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾶ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῆ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Α Κορ. 5,5 να παραδώσωμεν αυτόν τον άνθρωπον στον σατανάν (με την αποκοπήν του από της Εκκλησίας), δια να τιμωρηθῆ και ταλαιπωρηθῆ σκληρά το σώμα του και συνέλθῃ με την παιδαγωγικὴν αὐτὴν τιμωρίαν, ὥστε να σωθῆ ἡ ψυχὴ του κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἡμέραν του Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ.

Όταν ο άνθρωπος που εμπλέκεται στο παραπάνω απόσπασμα μετανόησε τότε ο Απόστολος Παύλος στην Β΄ προς Κορινθίους 2: 5-8 ενθάρρυνε την εκκλησία να επαναφέρει τις σχέσεις της κοινωνίας με τον μετανοούντα:

Β Κορ. 2,5 Εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλὰ, ἀπὸ μέρους ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ, πάντας ὑμᾶς.

Β Κορ. 2,5 Εάν δε κάποιος με το βαρὺ του σφάλμα προκάλεσε λύπην, δεν ελύπησε μόνον ἐμέ, ἀλλ' ἐν μέρει ελύπησε και ὅλους σας, και δια τούτο δεν θέλω να σας στενοχωρήσω και σας λυπήσω με ἐλέγχους δι' αδιαφορίαν ὡς προς το θέμα αυτό.

Β Κορ. 2,6 ἱκανὸν τῷ τοιοῦτῳ ἢ ἐπιτιμία αὕτη ἢ ὑπὸ τῶν πλειόνων·

Β Κορ. 2,6 Εἶναι αρκετὴ τιμωρία δι' αὐτὸν ἡ ἐπίπληξις αὐτῆ, ἡ ὁποία του ἐγίνε ἀπὸ τους περισσότερους.

Β Κορ. 2,7 ὥστε τούναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι και παρακαλέσαι, μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῆ ὁ τοιοῦτος.

Β Κορ. 2,7 Ὡστε ἀντιθέτως εἶναι καλύτερον τώρα να του δείξετε χάριν και καλωσύνην, να του συγχωρήσετε το σφάλμα και να τον παρηγορήσετε, μήπως ἀπὸ τὴν μεγάλην και βαρείαν λύπην καταβληθῆ και καταποντισθῆ εἰς ἀπογοήτευσιν και ἀπελπισίαν.

Β Κορ. 2,8 διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην.

Β Κορ. 2,8 Δι' αὐτό και σας παρακαλῶ να δείξετε εἰς αὐτὸν εἰλικρινὴ ἀγάπη και καλωσύνην.

Γράφει χαρακτηριστικά ο Ευαγγελιστὴς Λουκάς: «χαρὰ ἐσται ἐν τῷ ουρανῷ ἐπὶ ἐνὶ αμαρτωλῷ μετανοούντι». (15: 7) Ενώ πριν εἶχε γράψει: «Εάν ἀμάρτη ὁ ἀδελφός σου ἐπιτίμησον αὐτῷ και ἐάν μετανοήσῃ ἄφες αὐτῷ, και ἐάν ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἀμαρτήσῃ εἰς σε και ἐπτάκις ἐπιστρέψῃ προς σε λέγων μετανοή, ἀφήσεις αὐτῷ». (17: 3)

Σύμφωνα με τὴν Παλαιὰ Διαθήκη:

Σοφ. Σειρ. 4,5 ἀπὸ δεομένου μὴ ἀποστρέψῃς ὄφθαλμόν και μὴ δῶς τόπον ἀνθρώπῳ καταράσασθαί σε·

- Σοφ. Σειρ. 4,5 *Μη αποστρέψης τα μάτια σου από άνθρωπον, που ευρίσκεται εις ανάγκην, και μη δίδης εις κανένα αφορμήν, να σε καταρασθή·*
- Σοφ. Σειρ. 4,6 *καταρωμένου γάρ σε εν πικρία ψυχῆς αὐτοῦ, τῆς δεήσεως αὐτοῦ ἔπακούσεται ὁ ποιήσας αὐτόν.*
- Σοφ. Σειρ. 4,6 *διότι, όταν αὐτός υπό το κράτος της ψυχικῆς του στενοχωρίας σε καταρασθή, ὁ Κύριος, ὁ ὁποῖος τον ἐπλασε, θα ἀκούσῃ την δέησίν του.*
- Σοφ. Σειρ. 28,16 *ὁ προσέχων αὐτῇ οὐ μὴ εὕρῃ ἀνάπαυσιν, οὐδὲ κατασκηνώσῃ μεθ' ἡσυχίας.*
- Σοφ. Σειρ. 28,16 *Εκείνος που δίδει προσοχὴν εις συκοφαντικὴν γλώσσαν, δεν θα εὕρῃ ἀνάπαυσιν και δεν θα κατοικήσῃ με ἡσυχίαν και εἰρήνην.*
- Σοφ. Σειρ. 28,19 *μακάριος ὁ σκεπασθεὶς ἀπ' αὐτῆς, ὃς οὐ διῆλθεν ἐν τῷ θυμῷ αὐτῆς, ὃς οὐχ εἴλκυσε τὸν ζυγὸν αὐτῆς και ἐν τοῖς δεσμοῖς αὐτῆς οὐκ ἐδέθη·*
- Σοφ. Σειρ. 28,19 *Ευτυχὴς ἐκείνος, που προεφυλάχθη ἀπὸ αὐτὴν, και δεν ἐγινε θύμα του θυμοῦ της· αὐτός που δεν ἐσυρεν ἐπάνω του τον βαρὺν ζυγὸν της συκοφαντικῆς γλώσσης και δεν ἐδέθη με τα καταστρεπτικὰ της δεσμά.*
- Σοφ. Σειρ. 28,20 *ὁ γὰρ ζυγὸς αὐτῆς ζυγὸς σιδηροῦς, και οἱ δεσμοὶ αὐτῆς δεσμοὶ χάλκεοι.*
- Σοφ. Σειρ. 28,20 *Ὁ ζυγὸς της συκοφαντικῆς γλώσσης εἶναι σιδηρένιος ζυγὸς και τα δεσμά της χάλκινα.*

3.2. Κατάρεις και Βυζαντινὴ κοινωνία

Μέσα ἀπὸ τα Βυζαντινὰ δημῶδη ποιήματα και μυθιστορήματα, τα ὁποῖα ἔχουν λαϊκὸ χαρακτήρα και διαπνέονται ἀπὸ σατιρικὴ διάθεση, μεταφερόμαστε στην καθημερινότητα, στα προβλήματα ἀλλὰ και στην ιδιωτικὴ ζωὴ των ἀνθρώπων της Κωνσταντινούπολης. Μέσα ἀπὸ τις κατάρεις, ἡ ψυχὴ του Βυζαντινοῦ «δαιμονίζεται» και τα λόγια παίρνουν ἄλλη διάσταση.

Στα *Πτωχοπροδρομικά* ποιήματα (12ος αἰ.) και συγκεκριμένα στο τρίτο ποίημα ὁ συγγραφέας ἀφηγητὴς που εἶναι φτωχὸς λόγιος, ἀναθεματίζει τις συμβουλές του πατέρα του να μορφωθεῖ, ὥστε να γίνῃ πλούσιος, και συγκρίνει τὴ συνεχὴ του πείνα με τὴ χορτάτη ζωὴ που κάνουν οἱ χειρῶνακτες γείτονές του που ἀσχολοῦνται με ταπεινὰ ἐπαγγέλματα: «υβρίζω τα γραμματικά, λέγω μετὰ δακρύων: ἀνάθεμαν τα γράμματα, Χριστέ, και ὁπού τα θέλει, ἀνάθεμαν και τον καιρόν και ἐκείνην τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν με παρεδώκασιν εις το διδασκαλεῖον...ἀνάθεμά με, βασιλεύ, όταν στραφῶ και ἰδῶ τον, το πως ἀνακομβώνεται κατὰ της μαγειρίας, και ἐγὼ υπηγαίνω και ἐρχομαι πόδας μετρῶν των στίχων». Τα *Πτωχοπροδρομικά* σύμφωνα με τον Beck ἀνήκουν στο εἶδος τῆς λογοτεχνίας σε δημῶδη γλώσσα. «Εἶναι τυπικὸ προϊόν τῆς κοσμοπολίτικης

κοινωνίας που αρχίζει να εκφράζει τον εαυτό της», «Άλλοτε είναι αυτοβιογραφική, και άλλοτε κριτικάρει το πνεύμα της εποχής και τις κοινωνικές συνθήκες⁶⁹».

Στο έπος του Διγενή Ακρίτα, ο ίδιος ο Διγενής καταριέται τον εαυτό του εάν δεν μείνει πιστός στον έρωτά του λέγοντας: «Κύριε Θεέ φιλόνηθρε, ο κτίσας τους αιώνας, εάν εγώ ενθυμηθώ να σε παραπονέσω, θηρία να με διαμοιραστούν, και ου μη χαρώ την νεότην μου, την περισσήν μου ανδρείαν και ου μη ταφώ ως Χριστιανός και ου μη κατευοδούμαι, να μηδέ της μητέρας μου ευχήν κληρονομήσω και ου μη χαρώτην περισσήν αγάπην εδική σου εάν ποτέ ενθυμηθώ να σε παραπονέσω». (Διγενής, 902)

Όπως ο Θεός αναλάμβανε να εκτελέσει τις ευχές, το ίδιο ίσχυε και για τις κατάρες. Οι Βυζαντινοί έλεγαν: «ο Θεός να σε πατάξει, ο Θεός ανταποδώσει σοι, ο Θεός να σε κουράση, παίδευσιν δώσει σοι ο Θεός⁷⁰».

Στο έμμετρο μυθιστόρημα *Φλώριος και Πλατζιαφλώρα*, η πρωταγωνίστρια αποκαλύπτει πως: «Την πουλησιάν ουκ ήξευρα και θέλημά μου ουκ ήτον. Με επιβουλιάν το ποίκασιν, ο Θεός αυτούς να κρίνη». (στ. 1023-1024)

Στο ποίημα Αλεξίου Κομνηνού ποίημα παραινετικών, (στίχους 640-645) ο ποιητής συμβουλεύει τον ανηψιό του να είναι δίκαιος απέναντι στους ανθρώπους ώστε να μη χρειαστεί να υποπέσει σε Θεία δίκη. Λέει σχετικά:

*να άδικήσης τόν πτωχόν, να πάρης τ' έδικόν του,
ότι ό πτωχός ού δύναται ούδε λογάριν έχει
να τ' άποδώση τόν κριτήν να κρίνη την άλήθειαν,
μόνον τόν θεόν έπικαλει να κρίνη την άλήθειαν.
εΰλογος ένε ό κριτής δια την άλήθειάν του,
και δια τοϋτο πρόσεχε .....*

Το να καεί κάποιος από φωτιά αποτελούσε συχνή κατάρα και τιμωρία. Τη λέξη «φωτιά», τη βρίσκουμε σε πολλά μεσαιωνικά κείμενα ως εξής: «ιστία να τον κάψη», «να την κάψη η φωτιά», «πυρίκαυστος γενοίμην», «να είχε βρέξει ο ουρανός ιστίαν να είχε καύσει», «να είχε πέσει εξ ουρανού πυρ και κατακαύση εμέν», «να σε ιδώ καημένο», «ως μ' έκαυσας ούτω καγή η καρδιά σου⁷¹».

---

69 Beck (2009:171)

70 Κουκουλές, ΒΒΠ, τ. Γ, σ. 332

71 Κουκουλές, ο.π., σ. 332

Η Πλατζιαφλώρα όταν πληροφορείται την πώλησή της ως σκλάβο λέει κλαίγοντας:
«Πάλιν σ' εμέναν έφτασεν της ατυχίας η μοίρα, πάλιν σ' εμέναν έφτασεν η φλόγα της
καμίνου, πάλιν του χρόνου ο τροχός δι' εμέναν εγυρίσθην, πάλιν η κλώστρα η μοίρα
μου κατ' εδικού μου εγέρθην...με της πυράς την συμφοράν με της ιστίας την καύσιν».
(στ. 998-1011)

Βαριά κατάρα για τους Βυζαντινούς αποτελούσε το να μπει κάποιος στη φυλακή,
καθώς ο Κουκουλές μας περιγράφει «αβίωτον εν τη φυλακή βίον». Αυτό φαίνεται και
στους στίχους 246-248 στο ηθικοδιδασκτικό ποίημα (12ος αι.) *Στίχοι γραμματικού
Μιχαήλ του Γλυκά ους έγραψε καθ' ον κατεσχέθη καιρόν εκ προσαγγελίας χαιρεκάκου
τινός*:

*«αν θέλης καταράσασθαι τινάν εκ τους εχθρούς σου,
κατάρας άφες τας πολλάς και τούτο λέγε μόνον
εις φυλακήν αποκλεισθής, εις σίδηρα βαρέα...»*

Επίσης και στο σατιρικό *Πουολόγος*, στον στίχο 554 διαβάζουμε:

«εις φυλακήν, κακότυχε, να ζήσης, ν' αποθάνης».

Αλλά και οι παρακάτω στίχοι του Στεφάνου Σαχλίκη αντιπροσωπεύουν κατάρα
καθώς λένε:

*«όπου λυπάται πολιτικήν ο Θεός να τον κουράση
εις την Τουρκιάν να εξοριστεί, εις Τούρκους να περάση
ουχί να πα πραγματευτής πράγματα ν' αγοράσει
αμμέ' ς τες μαύρες φυλακές απέσω να γηράση».* (στ.425-428)

Ενώ στην αρχή του ποιήματος γράφει: «να γράψω και της φυλακής τους πόνους και
τας θλίψεις». (στ. 415-417)

Κατάρες Βυζαντινών αποτελούσαν και διάφορα νοσήματα όπως αμπελοκλάδι,
δρόλυκον, σφάκτην, στρόφον, τάντανον, ψόφο: «και να τον κόψη και κακόν θανάτου
αμπελοκλάδιν», «οι δ' άλλοι καταπίνουσιν αντίς ψωμίν τον δρόλυκον, αντίς φαγίν τον
σφάκτην», «περίδρομο σ' εστείλασιν και σφάκτην και δρολύκιν», «σχεδόν ειπείν και
θάνατον και σφάκτην ιδικόν μου», «ο Θεός να σε δώση απάνω κάτω βήχα, σφάκτην,
πλέμοναν, και πάλι, άξιον έστιν να 'χες σφάκτην 'ς το πλευρόν», «και να μη πλήξη και
σφαγή, μη να τον πιάση ο στρόφος», «ας καταπίνη στεναγμόν και τάντανον και
σφάκτην», «και κείνος ας καθέζεται κι ας γεύεται τον ψόφον⁷²».

---

72 Κουκουλές, ο.π., σ. 342-343

Κατά τους Βυζαντινούς χρόνους, η διαπόμπευση⁷³ ήταν ποινή του Βυζαντινού δικαίου. Ήταν «άτιμος πομπή» ή «κακή πομπή» με πρωταγωνιστή τον διαπομπευόμενο ανάμεσα σε όχλο που τον προσέβαλε με άσχημο τρόπο. Η διαπόμπευση μετατράπηκε σε κατάρα αφού ο Κρητικός Στέφανος Σαχλίκης στον στίχο 421 του «Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι, έτι και αφηγήσεις» γράφει «να δω τε τοις πολιτικές και να τες γεβεντίσουν, να ντροπιαστούν, ν' ατιμωθούν και να τες διαλαλήσουν».

Στον *Πωρικολόγο* του 13ου αιώνα, μια σύντομη σατιρική δίκη οπωρικών, καταδικάζεται το σταφύλι ως ψευδόμενο. Από τη μια δηλώνονται οι επικίνδυνες ιδιότητες του κρασιού και από την άλλη σατιρίζονται τα αξιώματα της βυζαντινής αυλής. Η κατάρα ως τιμωρία επιτυγχάνει τον διδακτικό χαρακτήρα του έργου. «*Τότε ό βασιλεύς Κυδώνιος άπεκρίνατο με μανίαν μεγάλην και με θυμόν έκατηράθη μεγάλως την Στάφυλον, ταυτα λέγων ό βασιλεύς Κυδώνιος, εάν ψευδος έλάλησας προς την βασιλείαν μου, ταυτα σοϋ καταρώμεν, Στάφυλος ψεύτρια, και καταρω̄ σε να πάθης και δίδω άπόφασιν να τ'όχης πάντοτε· υπό στραβοϋ̄ ξύλου κρεμασθῆς, υπό μαχαιρω̄ν κοπῆς, υπό άνδρω̄ν πατηθῆς, και το̄ αίμά σου να πίνουν οί άνδρες να μεθοῦσιν, να μηδέν ήξεύρουν τί ποιοῡσιν, και να λέγουν λόγια κλωθογύριστα, σάταλα πάταλα, ως δαιμονιζόμενοι από το̄ αίμά σου, Στάφυλε, και από τοῖχον εις τοῖχον να μηδέν άποβγαίνουν, και από φάτην εις φάτην να παραδέρνουν, ως ὄνος εις το̄ λιβάδιν να κυλίω̄νται, και κωλοθέας να κροῦσιν εις τᾱ πάλματα, και να κοιμῶ̄νται εις τας ρύμνας και να έμπηλό̄νω̄νται, χοιρίδια να τοῦς άναμυτίζοῡν και κάταις να τοῦς γλύφοῡν, και τᾱ γένειά των να ξεράσοῡν, και ή ὄρνιθες να τοῦς τσιμποῦσιν, και τοῦτοι να μηδέν γνώθοῡν έκ το̄ αίμά σου, Στάφυλε ψεύτρια.*“έτοῦτα γοῦν έκατηράθη̄ν ό βασιλεύς Κυδώνιος τοῦ Στάφυλος διατί έλάλησε ψευδος̄ έμπροσθεν τῆς βασιλείας του. εὐθὺς οὖν εἶπον οἱ ἄρχοντες:

„εις πολλά̄ ἔτη, δέσποτα βασιλεῦ̄ Κυδώνιε, εις πολλά̄ ἔτη, ὅτι έσε̄ πρέπει το̄ βασιλείον, ως̄ εὐγενικὸς ὄντως ὄλων. *ἀμήν*”⁷⁴».

Ο Κυδώνιος τιμωρεί δικαίως τον Στάφυλο. Αντιθέτως ο Βελισάριος, κύριος στρατηγός του Ιουστινιανού, κατηγορείται για επιβουλή κατά του αυτοκράτορα, αλλά οι ιστορικοί Αγαθίας και Προκόπιος δεν δείχνουν να πιστεύουν στις κατηγορίες

73 Κουκουλές, ο.π., σ. 184-208

74 Wilhelm Wagner, *Carmina graeca medii aevi*, Teubner, Λειψία 1874 ,σ. 199-202

αυτές. Γράφει σχετικά ο Αγαθίας⁷⁵: «...επειδή γαρ άπας ο δήμος, του έργου σφίσιν απηγγελμένου, ήδον τε αυτόν και ανύμνουν κατά ζυλλόγους, ως υπ' εκείνου περιφανέστατα σεσωσμένοι, τούτο δε έδακε πολλούς τω εν τέλει και ηνίασε φθόνω ληφθέντας και βασκανία, πάθεσιν ούτω δεινοίς και αεί τα κάλλιστα λυμαινομένοις, τοιγάρτοι διέβαλλον τον άνδρα ως μεγαλαυχόντα και διαθρυπτόμενον επί τη του ομίλου εύνοια και ες άλλας ορώντα ελπίδας...». Αλλά και ο ιστορικός Προκόπιος πάλι για τον Βελισάριο υποστηρίζει: «τίνες του Ρωμαίων στρατού άρχοντες βασκανίαν εν Βελισάριον έχοντες διέβαλλον αυτόν βασιλεί τυραννίδα ουδαμόθεν αυτό προσήκουσαν επενεγκόντες⁷⁶». Οι ιστορικοί αποδίδουν τις κατηγορίες στον φθόνο και την βασκανία επιβεβαιώνοντας πως η κατάρα με όλες τις μορφές της μπορούσε να απειλήσει όλους τους Βυζαντινούς, χωρίς καμία κοινωνική διάκριση.

---

75 Λουγγής 1983. «Ο πρώτος αυτοκράτωρ Ρωμαίων» και «ο πρώτος Ρωμαίων απάντων». Η ανολοκλήρωση Reconquista. Βυζαντινά Σύμμεικτα, 5, 224

76 Λουγγής 1983, ο.π., σ. 222

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

4.1. Ν. Πολίτης (Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού).

Ευχές και κατάρες μετά την άλωση, κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας και μετέπειτα. Η έννοια της διαχρονικής παρουσίας των ευχών και των καταρών μέσα από το έργο «*Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*» του Ν. Πολίτου αλλά και τα μυθιστορήματα του Α. Παπαδιαμάντη.

Ο Νικόλαος Πολίτης υπήρξε κορυφαίος λαογράφος και θεμελιωτής των λαογραφικών σπουδών στην Ελλάδα. Για να ενισχύσει τα λαογραφικά ενδιαφέροντα, ο Πολίτης το 1908, ίδρυσε την «*Ελληνική Λαογραφική Εταιρία*» και το 1909 άρχισε να εκδίδει το περιοδικό «*Λαογραφία*». Παράλληλα άρχισε να δημοσιεύει και την Ελληνική Βιβλιογραφία. Το 1914 εξέδωσε: «*ΕΚΛΟΓΑΙ ΑΠΟ ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ*», με συνθετική παρέμβαση στα κείμενα και το 1918 ίδρυσε το Λαογραφικό Αρχείο, με σκοπό την καταγραφή, την περιγραφή και την δημοσίευση των λαογραφικών μνημείων του λόγου και της εθνικής παράδοσης⁷⁷. Στο έργο του εξετάζονται όλα τα θέματα της Ελληνικής Λαογραφίας. Ο ίδιος λέει: «*Αι μεν παραδόσεις, συναπτόμεναι στενώς προς πατρίους τόπους και προς οικείας μορφάς, εμφανίζουσιν πλαστικώς τα εθνικά ιδεώδη, και αποδεικνύουν ότι η αρχήθεν μυθοπλαστική δύναμις του λαού διατηρείται αμείωτος, τα δε τραγούδια εγκατοπτρίζουν πιστώς και τελείως τον βίον και τα ήθη, τα συναισθήματα και την διανόησιν του ελληνικού λαού και εξωραΐζοντα δια του ποιητικού διακόσμου αναζωπυρούν τας αναμνήσεις των εθνικών περιπετειών*⁷⁸».

Το δημοτικό τραγούδι μέσα από τη συλλογή του Νικολάου Πολίτη μας παρουσιάζει τις διάφορες μορφές κατάρας που συνεχίζουν να υφίστανται.

Ένας λόγος για κατάρες στο δημοτικό τραγούδι είναι η εγκατάλειψη της αγαπημένης. Η απαρνημένη δεν μπορούσε να τιμωρήσει. Η κατάρα αποτελούσε το μοναδικό της όπλο.

*«Θέλω να τον καταραστώ και τον πονεί η ψυχή μου,
μα πάλι ας τον καταραστώ κι ό,τι του μέλλει ας πάθει.
Σε κυπαρίσσι ν'ανεβεί, να μάσει τον καρπό του,
το κυπαρίσσι να ειν' ψηλό να λυγιστεί να πέσει,*

77 Κούζας (2009:19-72)

78 Ν. Γ. Πολίτης, Εκλογαί, 1932:5

*σαν το γυαλί να ραγιστεί, σαν το κερί να λιώσει
να πέσει εις τουρκικά σπαθιά, εις φράγκικα μαχαίρια.
Πέντε γιατροί να τον κρατούν και δέκα μαθητάδες,
και δεκαοχτώ γραμματικοί τα πάθη του να γράφουν.
Κι εγώ διαβάτρια να γεννώ και να τους χαιρετίσω.
Καλώς τα κάνετε, γιατροί, καλώς τα πολεμάτε,
αν κόβουν τα ψαλίδια σας, κορμί μη λυπηθήτε,
έχω κ'εγώ λινό παννί σαρανταπέντε πήχαις,
όλο μουρτάρια και ζαντά 'ς του δίγνωμου τη σάρκα⁷⁹»*

Στο πιο πάνω τραγούδι η βαριά κατάρα αναιρείται στον τελευταίο στίχο αποκαλύπτοντας τη φαινομενική σκληρότητά της αφού η αγάπη την αποδυναμώνει:

«κι' α θέλει γαίμα γιατρικό, πάρετ' οχ' την καρδιά μου...»

Σε άλλο σχετικό τραγούδι απαρνημένης δηλώνεται η αμφιθυμία της να καταραστεί ή να μην καταραστεί τον ψεύτη της αγάπης:

*«Κάνω να τον καταραστώ και πάλι τον λυπάμαι,
τι ειν' ακριβός της μάνας του και μοναχός δικός μου,
μα 'γω θα τον καταραστώ κι ας κάμει ο Θεός τι θέλει⁸⁰».*

Εδώ η κατάρα γίνεται θέλημα Θεού. Ο Θεός πρέπει να αποφασίσει για την εκτέλεση ή μη της κατάρας. Με αυτή τη δικαιοσύνη έβρισκε η απαρνημένη παρηγοριά.

Στον κύκλο των τραγουδιών με θέμα την κατάρα της απαρνημένης ο Ν. Πολίτης συγκαταλέγει και τραγούδια του 15ου και του 16ου αιώνα. Στο τραγούδι του 15ου αιώνα η κόρη καταριέται τους μήνες που έχουν κρατήσει μακριά τον αγαπημένο της:

*«Και η κόρη από της λύπης της τους μήνας καταράται.
Να κης, Φλεβάρη, φλέγεις με και, Μάρτη, εμάρανές με,
Απρίλη απριλοφόρητε και Μα κατακαμένε,
τον κόσμον και αν εγέμισες τ' αθίτζια και τα ρόδα,
την ιδικήν μου την καρδιάν τους πόνους και τα δάκρυα⁸¹».*

Στο τραγούδι του 16ου αιώνα οι κατάρες στρέφονται κατά του αγαπημένου σε περίπτωση που απαρνηθεί την κόρη:

«Α βουληθής να μ' αρνηθής και να μ' αλησμονήσης,

79 Ν. Γ. Πολίτης, Εκλογαί, 1932:161

80 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 163

81 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 257

*εις την Τουρκιά, 'ς τα σίδερα πολλά ν' αγανακτήσης.
Σε τούρκικα σπαθιά βρεθής, σε Κατελάνου χέρια,
τα κριάτα σου να κόφτουσι με δίστομα μαχαίρια.
...η μάννα σου να κουρευτή, θωρώντα τα μαλλιά σου.
Και τότες να ρθω να σε δω για παρηγόρημά μου,
'ς το ζόδι σου να γδικιωθώ, να δροσιστή η καρδιά μου⁸²».*

Οι κατάρες της κοπέλας είναι σκληρές με έντονη την αίσθηση της εκδίκησης. Καταριέται ακόμα να δει τη μάνα του κουρεμένη, σε ένδειξη πένθους, ώστε η ίδια να δικαιωθεί συμμετέχοντας στην κηδεία του.

Στις παραπάνω περιπτώσεις οι κατάρες δίνουν στην κάθε απαρηνημένη τη δυνατότητα να χειραγωγήσει την κοινωνική της ασυμμετρία. Σε περίπτωση μάλιστα όπου η κατάρα έχει αίσια έκβαση τότε επέρχεται η εξισορρόπηση και η μερική αποκάθαρση από την περιθωριοποίηση και την αδυναμία της θέσης της σύμφωνα με τον Αυδίο⁸³.

Η κατάρα στην περίπτωση αυτή, διευρύνοντας τα όρια της φράσης του Παπαταξιάρχη, λειτουργεί ως έμπρακτη εφαρμογή μιας πολιτισμικής γραμματικής⁸⁴.

«Η ανθρώπινη δράση στον κόσμο πρέπει να θεωρηθεί ότι διαμεσολαβείται από το πολιτισμικό πρόταγμα που βάζει ταυτόχρονα σε τάξη την πρακτική εμπειρία την εθιμική πρακτική και τη σχέση μεταξύ τους⁸⁵».

Κατάρες έχουμε και στην περίπτωση ανθρωποθυσιών όπου με δόλο αφαιρείται μια ζωή. Στο τραγούδι «Του γεφυριού της Άρτας⁸⁶» η όμορφη γυναίκα του πρωτομάστορα κατεβαίνει παραπλανημένη στα θεμέλια του γεφυριού προκειμένου να θυσιαστεί και να το στοιχειώσει. Κατά τον Ν. Γ. Πολίτη το στοιχειώμα ανθρώπου κατά τη θεμελίωση γεφυριού ή άλλου κτηρίου είναι αρχαιοελληνικό και βυζαντινό έθιμο. Η ψυχή του θύματος μέσω των υπερφυσικών δυνάμεων ήταν προορισμένη στο να φροντίζει και να προστατεύει το οικοδόμημα από αυτούς που το απειλούσαν. Το θύμα γινόταν το στοιχείο του οικοδομήματος, γι' αυτό και από τους βυζαντινούς «στοιχείωμα» ονομαζόταν η οικοδόμηση με θυσία.

Όταν η γυναίκα αντιλαμβάνεται την αλήθεια, καταριέται τη μοίρα της και το γεφύρι:

«Αλίμονο 'ς τη μοίρα μας, κρίμα 'ς το ριζικό μας!

---

82 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 257

83 Αυδίο (2008:141)

84 Ε. Παπαταξιάρχης (2003:27)

85 ο.π.,(2003: 110)

86 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 131

Τρεις αδερφάδες ήμαστε, κ' οι τρεις κακογραμμέναις...

*Ως τρέμει το καρύφυλλο, να τρέμη το γιοφύρι,
κι' ως πέφτουν τα δεντρόφυλλα, να πέφτουν οι διαβάταις».*

Η κατάρα είναι έντονη και με τραγικές συνέπειες αφού τα φύλλα των δέντρων τρέμουν συνέχεια. Η παραπάνω συσχέτιση κάνει το γεφύρι αδιάβατο. Όμως η σκόπιμη αναφορά στον μονάκριβο αδελφό της γίνεται ο λόγος άρσης της κατάρας:

*«Κι αυτή το λόγον άλλαξε, κι' άλλη κατάρα δίνει:
Αν τρέμουν τ' άγρια βουνά, να τρέμη το γιοφύρι,
κι' αν πέφτουν τ' άγρια πουλιά, να πέφτουν οι διαβάταις,
τι έχω αδελφό 'ς την ξενιτιά, μη λάχη και περάση».*

Η κατάρα της μάνας συνεχίζει να είναι παντοδύναμη, μπορεί να ταράξει ακόμα και πεθαμένο και να ανατρέψει τη φυσική τάξη των πραγμάτων. Στο τραγούδι «*Του νεκρού αδελφού*⁸⁷» ο πόνος φέρνει τη μητέρα στα μνήματα των παιδιών της να μοιρολογεί. Στο μνήμα όμως του Κωνσταντή, ο οποίος την είχε πείσει να παντρέψει τη μοναχοκόρη της μακριά στα ξένα, ξεσπά σε βαριές κατάρες -αναθέματα- σε συνδυασμό με τις χειρονομίες:

*«του Κωνσταντίνου το μνημειό ανέσπα τα μαλλιά της.
Ανάθεμά σε, Κωνσταντή, και μυριανάθεμά σε,
όπου μου την εξώριζες την Αρετή 'ς τα ξένα!
το τάξιμο που μου 'ταξες, πότε θα μου το κάμης»
«Από το μυριανάθεμα και τη βαρειά κατάρα,
η γης αναταράχτηκε κι ' ο Κωσταντής εβγήκε.
Κάνει το σύγγεφο άλογο και τάστρο χαλινάρι,
και το φεγγάρι συντροφιά και πάει να της τη φέρει».*

Η δύναμη της κατάρας είναι μεγάλη και αναγκάζει τον Κωνσταντή να βγει από τον τάφο για να πραγματοποιήσει την υπόσχεσή του αλλά και την μεταθανάτια τύχη του σώματός του. Σε μια παραλλαγή από τη βόρεια Ελλάδα⁸⁸, όταν η Αρετή λέει στη μητέρα της ότι την έφερε πίσω ο Κωνσταντής, εκείνη παίρνει πίσω την κατάρα:

*«Να σε διο, Κωσταντίνε μου, ανάπαψη να έχεις,
να σε λιώσ' το χώμα σου και να σε φάγ' η πλάκα σ'».*

87 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 141

88 Μ. Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, «Γύρω από το τραγούδι του νεκρού αδελφού», Νέα Εστία, 1944, 35:406

Ο Κωσταντής θα επανέλθει στο μνήμα του, αφού ξεπλήρωσε τον όρκο του και «από την απεραντοσύνη της πορείας βυθίστηκε στην απεραντοσύνη του θανάτου⁸⁹».

Η δύναμη της κατάρας της μάνας μπορεί να μεταπλάσει τα παιδιά της σε σκαντζόχοιρο, αράχνη και χελώνα ενώ η ευχή της να μεταμορφώσει το τέταρτο παιδί της σε μέλισσα. Η ευχή και η κατάρα είναι ανάλογη του ενδιαφέροντος και της αγάπης κάθε παιδιού απέναντι στην άρρωστη μητέρα τους, όταν αυτή τους έχει ανάγκη. Ακολουθεί το ποίημα «ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ» του Γεωργίου Βιζυηνού⁹⁰:

*«Μια μάνα είχε τέσσερα παιδάκια καμωμένα,
τέσσερα παιδιά.
Τ' ανάγνιωσε, τ' ανάθρεψε, τα `προίκισ' ένα ένα,
μ' εύθυμη καρδιά.
Κ' ευρήκε και τα `πάνδρεψε σ' ανθρώπους με κεφάλι,
με νοικοκυριό.»*

*Κ' εκείνα `σπιτωθήκαμε κ' εγίνανε μεγάλοι
μέσα στο χωριό.
Μα της γριάς της μάνας των της έδωκεν η Μοίρα
άσχημην ευχή.
Κι απέθανε ο γέρος της! Κι' απέμειν' αυτή χήρα,
χήρα και φτωχή!
Κι αυτά σαν να μην έφθανεν, αρρώστησε μια μέρα,
μια κακή βραδιά!
Φωνάζει ζένον άνθρωπο, μηνά μ' αυτόνε πέρα
να `ρθουν τα παιδιά.
—Πάνε και πες του γιόκα μου να `ρθεί να με κοιτάζει
και δεν εμπορώ!—
Πήγε και ήλθε και λαλεί.—Τ' αμπέλι του θα φράζει!
Δεν έχει καιρό!
—Οι βάτοι να φυτρώσουνε στο σώμα τ', είπ' εκείνη,
για παντοτινά!—
Και από τότ' ο κακογυιός σκαντζόχοιρος εγίνη,*

89 Γιάννης Μιχαλέτος, Αισθητικές αναλύσεις. Τεύχος Α'. Η λήθη «το τραγούδι του νεκρού αδελφού», 1948:31

90 Γεώργιος Βιζυηνός, Τα ποιήματα Γεωργίου Βιζυηνού μετά προλόγου υπό Ιωάννου Ζερβού. Γ. Φέξης, 1910:26-27

φεύγει στα βουνά!

—Πάνε και πες της κόρης μου να ῥθει να με κοιτάξει
και δεν εμπορώ!—

Πήγε και ήλθε και λαλεί. - ῥφαίνει λεφτό μετάξι!

Δεν έχει καιρό!

—Να ῥφαίνει και να διάζεται, και να ῥναι, είπ' εκείνη,
με χωρίς πανί! -

Και από τότ' η άπονη, αράχνη έχει γίνει,

ματαιοπονεί!

—Πάνε στην άλλη κόρη μου, να ῥθει να με κοιτάξει,
και δεν εμπορώ!—

Πήγε και ήλθε και λαλεί.—Θα πλύνει και θ' αλλάξει!

Δεν έχει καιρό!

—Η σκάφη πά' στην ράχη της να γύρει, είπ' εκείνη,
άπλυτ' αλλαγή!—

Και από τότ' η άπονη χελώνα έχει γίνει,

σέρνεται στην γη!

—Πάνε στην τρίτη κόρη, μου να ῥθει να με κοιτάξει,
και δεν εμπορώ!—

Πριν επιστρέψει και της πει, η κόρ' είχε προφθάξει.

Είχ' αυτή καιρό;

—Γιατί στα χέρια, κόρη μου, στα δάχτυλα ζυμάρι
κι' άλευρα εδώ;

—Εζύμωνα, μανούλα μου, μα είδησ' έχω πάρει
κ' ήρθα να σε ιδώ.

—Ανθόσκονη τ' αλεύρι σου κ' η σκάφη σου κυψέλη!

Ηύρες τον καιρό!

Στον βίο σου, να γίνεται ό,τι κι' αν πιάνεις μέλι,
μέλι γλυκερό!

Λαλεί και με χαμόγελο αποκοιμιέτ' εκείνη
για παντοτινά.

Και από τότε, μέλισσα η κόρη της εγίνη
και καλοπερνά.

*Γυρνά σ' όλα τα λούλουδα, εις όλα τ' άνθη ἔμβαίνει,
μ' εύθυμη ψυχή.
Κι απ' όλα ἔναι τα πλάσματα η πιο ευλογημένη,
δια την ευχή».*

Ο Ν. Πολίτης, μέσα απ' τα τραγούδια του γάμου (Νυφιάτικα τραγούδια), μας παρουσιάζει ιδιαίτερες ευχές:

Όταν κοσκινίζουν τα αλεύρια για τα ψωμιά του γάμου⁹¹:

*«Τρισεύγενη, στο γάμο σου, στ' αρραβωνιάσματά σου
τα χιόνια αλεύρια να γεννούν και τα πουλιά γουβάλια
κι η θάλασσα γλυκό κρασί και τα καράβια κούπες,
τα κύματα γριβάλογα να ἔρθουν οι συμπεθέροι».*

Όταν ξεκινάει από το πατρικό της σπίτι η νύφη⁹²:

«Κάθε γονιού ν' αξιώνει ο Θεός παιδιά του να παντρεύγει».

Όταν φθάνουν στο σπίτι του γαμπρού⁹³:

*«Στο σπίτι το πεθερικό, στη γειτονιά οπού ἔρθες,
σαν κυπαρίσσι να σταθείς, σαν πρίνος να ριζώσεις
και σα μιλιά, γλυκομηλιά ν' ανθίσεις, να καρπίσεις,
υγιούς εννιά ν' αξιωθείς και μια γλυκομηλίτσα».*

Όταν ράβουν στον παστόν βάτον⁹⁴:

*«Εβάλαμε το βάτο, το ριζιμιό δεντρό
σα βάτος να δασώσει η νύφη κι ο γαμπρός».*

Όταν κισσόν⁹⁵:

*«Σαν τον κισσόν, οπού κολλά στο δέντρο και ζαπλώνει,
να σμίξει η νύφη το γαμπρό και να ριζοσκελώνει».*

Οι ευχές απορρέουν μέσα από τη γνώση των ανθρώπων για τα φυτά. Ο βάτος απλώνει ρίζες και ο κισσός αγκαλιάζει τα δέντρα στα οποία αναρριχάται. Μέσα από τα δημοτικά τραγούδια παρατηρούμε μια σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση.

---

91 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 178

92 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 180

93 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 180

94 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 181

95 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 181

Τα νανουρίσματα ή ναναρίσματα περιέχουν ευχές επιθυμώντας ό,τι καλύτερο για το παιδί. Τα δημοτικά αυτά τραγούδια έλεγαν οι μητέρες για να κοιμηθούν τα νήπια. Σε αυτά εκφράζονται τα όνειρα, οι ελπίδες και οι επιθυμίες για το μέλλον των παιδιών τους. Επίσης εκφράζεται και η υπερβολική αγάπη της μητέρας προς το παιδί της, μια αγάπη ανίκητη και δυνατή. Το παρακάτω νανούρισμα απαριθμεί αναμνήσεις της Βυζαντινής τέχνης. Η μητέρα στο τραγούδι⁹⁶ της έχει παραγγείλει την προίκα του μωρού στην Κωνσταντινούπολη των Ελλήνων αυτοκρατόρων και όχι την τουρκοκρατούμενη:

*«Κοιμήσου αστρί, κοιμήσου αυγή, κοιμήσου νιο φεγγάρι,
κοιμήσου, που να σε χαρεί ο νιος που θα σε πάρει.
Κοιμήσου, που παράγγειλα 'σ την Πόλη τα χρυσά σου,
'ς τη Βενετιά τα ρούχα σου και τα διαμαντικά σου.
Κοιμήσου, που σου ράβουνε το πάπλωμα 'ς την Πόλη,
και σου το τελειώνουνε σαρανταδύ μαστόροι,
'ς τη μέση βάνουν τον αετό, 'ς την άκρη το παγόνι.
Νάνι του ρήγα το παιδί, του βασιλιά τ'αγγόνι.
Κοιμήσου και παράγγειλα παπούτσια 'ς τον τσαγγαρη,
να σου τα κάνει κόκκινα με το μαργαριτάρι.
Κοιμήσου μεσ' 'ς την κούνια σου και 'ς τα παχιά παννιά σου,
η Παναγιά η Δέσποινα να είναι συντροφιά σου».*

Σε χιώτικο νανούρισμα⁹⁷ η μάνα εύχεται τύχη και χρήματα αλλά και διάθεση αυτών των χρημάτων για την ίδρυση σχολείων, για κοινωφελείς δηλαδή σκοπούς:

*«Κάμε, Χριστέ τσαι Παναγιά, τσαι θρέψε το παιδί μου,
να μεγαλώσει, να θραφεί, καλό παιδί να γίνει.
Τύχη χρυσή ας του δίγεται τσαι φώτιση μεγάλη,
να μάθει γράμματα πολλά και φρόνιμο να γίνει,
για να τσερδίτζει χρήματα, παντού καλά να κάμνει,
ένα τσαι είκοσι σχολειά μ' αληθινούς δασκάλους».*

---

96 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 187

97 Ν.Γ. Πολίτης, ο.π., σ. 187

4.2. Ευχές και κατάρες στο έργο του Παπαδιαμάντη⁹⁸

Στο έργο του Παπαδιαμάντη είναι αποτυπωμένος ένας ολόκληρος κόσμος με τους χαρακτηριστικούς ανθρώπινους τύπους, τα γεγονότα της καθημερινότητας καθώς και τις αντιλήψεις, τα αισθήματα και τα πάθη της ψυχής τους. Ο συγγραφέας τους περιγράφει πάνω από όλα με γνώση. Ο Παπαδιαμάντης τόσο στα σκιαθίτικα όσο και στα υπόλοιπα διηγήματά του περιγράφει υπαρκτούς ανθρώπινους τύπους. Μεταφέρει με πιστότητα τους καθημερινούς ανθρώπους και τα καθημερινά γεγονότα συμβάλλοντας έτσι στη λαογραφική αλλά και την ανθρωπολογική γνώση. Στον μεγάλο αυτόν συγγραφέα ζούσε ο απλοϊκός άνθρωπος, ο γιος του ιερέα πατέρα που γνώριζε πολλά για τους ανθρώπους και μπορούσε να καταλάβει τα κίνητρα και τις αντιφάσεις τους. Ο Παπαδιαμάντης στο έργο του είχε συμπεριλάβει πολλούς τύπους ευχών αλλά και πλήθος κατάρες. Ας ξεκινήσουμε με τις ευχές. Στο διήγημά του «*Εξοχική Λαμπρή*⁹⁹» ανταλλάσσονται ευχές με την ευκαιρία της μεγάλης γιορτής αλλά και κατά το πλούσιο εορταστικό γλέντι. Ο μπάρμπα-Μηλιός εύρισκε την καλύτερη ευχή για τον καθένα:

«εις τας προπόσεις μάλιστα δεν είχε εφάμιλλον. Μετά την σύντομον και τυπικήν του ιερέως πρόποσιν, εγερθείς ο μπάρμπα-Μηλιός, κρατών την τσότραν την επταόκαδον, ήρχισε να χαιρετίζει τους πάντας και έναν έκαστον ως εξής:

-Χριστός Ανέστη! Αληθινός ο Κύριος! Ζει και βασιλεύει εις πάντας τους αιώνας! Είτα μετά το προοίμιον, εισήλθε εις την ουσίαν'

-Γεια μας! Καλή γεια! διάφορο! καλή καρδιά! Παπά μ, να χαίρεσαι το πετραχήλι σ'! Παπαδιά, να χαίρεσαι τον παπά σ' και τα παιδάκια σ'! Ξάδερφε Θεοδωρή, να ζήσεις, να τσ' χαίρεσαι! Κουμπάρε Παναγιώτ', όπως έτρεξες με το λάδι να τρέξεις και με το κλήμα! Συμπεθέρα Κρατήρα, να χαίρεσαι, μ' έναν καλό γαμπρό! Ανηψιέ Γιώργη, τίμια στέφανα! Στο γάμο σας να χαρούμε! Κουμπάρα Κυπαρισσού, με μια καλή νύφη να ζήσεις να χαρείς»!

Στο γλέντι που περιγράφεται στα «*Φώτα-Ολόφωτα*¹⁰⁰» και το οποίο οργανώθηκε όχι μόνο για τη γιορτή, αλλά και για την άφιξη του ναυτικού γιου και το νεογέννητο παιδί του έχουμε σειρά από ευχές: *«Ήρχισαν αι προπόσεις. Ηύχοντο εις τον πατέρα να του*

98 Άπαντα. Τόμ. 1-5 Τριανταφυλλόπουλος, 1982

99 Τριανταφυλλόπουλος, τόμ. Β', σ. 125-133

100 ο.π., τ. Γ', σ. 39-44

ζήσει και εις την λεχώ καλή σαράντισι. Πρώτη έπιεν η μαμμή, δεύτερος ο πατήρ, τρίτη η γραιία Σωσάνα, η μπροσθινή. Όταν ήρθε η σειρά της Πλανταρούς να πείει εις την υγείαν της νύμφης της, ευχήθηκε με τρεις διαφόρους τόνους φωνής».

-Εβίβα, νύφη, με καλό να σαραντίσεις...Κι ό,τι είπα, παιδάκι μ'... αστοχιά στο λόγο μου!

Γιατί η γριά Πλανταρού, πριν από την άφιξη του γιου της, νομίζοντας ότι αυτός είχε πνιγεί, ξεθύμαινε τον πόνο της με κατάρες για τη νύφη και το νεογέννητο, γεγονός για το οποίο ευχόταν τώρα «αστοχιά στο λόγο» της.

Στο διήγημα «Οι ελαφροϊσκιωτοι¹⁰¹» έχουμε ευχή που δίνεται με λόγο και πράξη ταυτόχρονα. Ο παπα-Νικόλας, μετά το «*Ησαΐα, χόρευε*», πήρε παιδί οκτώ χρονών που είχε μάνα και πατέρα κι έσπρωξε ώστε με το κεφάλι του παιδιού να χωρίσει τα πλεγμένα χέρια τους «επευχηθείς μεγαλοφώνως: Όλο κεφαλάδες». Τους ευχήθηκε, δηλαδή, μ' αυτόν τον τρόπο, αρρενογονία. Στο ίδιο διήγημα ο γαμπρός κερνούσε τους καλεσμένους, ενώ η νύφη απαντούσε «*δια κατανεύσεως εις τας αφθόνους ευχάς των καλεσμένων*».

Στο διήγημα «*Τα μαύρα κούτσουρα*¹⁰²» έχουμε ευχές μέσα από σύμβολα:

«Ωρα καλή σας, παιδάκια μ'. Πετεινό φάγατε; Εύχομαι Αγάλλο, αρχοντόπουλό μου, γλήγορα να τον φας κι αγκαλιαστόν με την κότα. Τούτο εσήμαινε ευχήν περί προσεχούς αρραβώνος ή γάμου».

-Από το στόμα σ' κι στ Θεού τ' αυτί, είπεν ο Αγάλλος, επειδή εμβήκεν αμέσως στο νόημα.

Τέλος στο διήγημα «*Για τα ονόματα*¹⁰³», αναφέρονται ευχές για ονομαστικές γιορτές: *«Καλή μέρα σας! Καλή χρονιά! Χρόνους πολλούς! Πολλά τα έτη σας! Να χαίρεστε το Νικολάκη σας! Να ζήσετε! Ό,τι επιποθείτε! Μ' ένα καλό γιο, κόρη μου! Να χαίρεστε! Να είστε καλά! Να ζήσει ο Νικολάκης!»*

Στα διηγήματα του Παπαδιαμάντη είναι χαρακτηριστικές και οι κατάρες που συναντάμε. Κατάρες από μητέρα προς τα παιδιά της, από πατέρα προς το γιο, από πεθερά προς νύφη, από ηλικιωμένη προς μικρά παιδιά. Η αποτελεσματικότητα της

---

101 ο.π., τ. Β', σ. 475-499

102 ο.π., τ. Δ', σ. 459-479

103 ο.π., τ. Γ', σ. 397-403

γυναικείας κατάρας προκαλεί πραγματικό δέος, αφού οι κατάρες βρίσκονται ανάμεσα στις μυστικές δυνάμεις που διαθέτουν οι γυναίκες¹⁰⁴.

Στο διήγημα «*Στριγγλα μάνα*¹⁰⁵», ο χαρακτήρας της μητέρας κατάφερε να διαλύσει ολόκληρη την οικογένεια. Οι δύο γιοι έφυγαν χωρίς να δώσουν ξανά σημεία ζωής. Οι δύο κόρες πέθαναν και ένας γιος εκδήλωσε ψυχολογικά προβλήματα. Η μάνα έλεγε σχετικά με τις κόρες: «*Πώς θα τας υπανδρεύσει, πώς θα τας αποκαταστήσει; Και τας εβλασφήμει, και τας κατηράτο, να μην είχαν ποτέ γεννηθεί, να μη σώσουν να πάνε παραπάνω*». Οι κόρες πέθαναν από φυματίωση. «*Έλεγεν ο κόσμος ότι αυτή τας είχε ψωμοφάγει με την γρίνια, με τη στριγγλιά της, με τις βλασφημίες και τις κατάρες...Κι αι δύο κόραι ετάκησαν και εμαράνθησαν, κι εκοιμήθησαν βαθειά εις τον τάφον, και δεν ήτο φόβος πλέον να της ζητήσουν προικιά!*»

Στο διήγημα «*Τα μαύρα κούτσουρα*¹⁰⁶» ο πατέρας απειλεί ότι θα καταραστεί τον γιο του επειδή αυτός θέλει να παντρευτεί την κοπέλα που έχει αγαπήσει και όχι εκείνη που ο πατέρας είχε δώσει τον λόγο του με τον δικό της πατέρα. «*Ο κυρ Δημητράκης ήρχισε να διηγείται μακρόν συναζάρι περί υπακοής και απειθείας τέκνων και ότι -ευχαί γονέων στηρίζουσι θεμέλια οίκων*». Τέλος, ο κυρ Δημητράκης είπε:

-*Θέλεις να 'χεις την κατάρα μου;*

-*Όχι, αφέντη, είπεν ο νέος.*

-*Σου λέω, έδωκα τον λόγο μου...*

Στο διήγημα «*Τα δύο κούτσουρα*¹⁰⁷» η γριά που περιγράφεται κάθετα στην πεζούλα του σπιτιού της και καταριέται γιο και νύφη έμμετρα:

*«Το κρίμα μου να σου γενεί λιθάρι να σκοντάψεις,
τότες να θυμηθείς κι εμέ να βαριαναστενάξεις'
και πάλιν·*

*Το κρίμα μου να τυλιχθεί, σαν φίδι στο λαιμό της
να το πιστέψ' η άπιστη πως έφτασ' ο καημός της».*

Και τέλος, βαρυγνώμουσα και κατά τρίτων αδιαφόρων, τους οποίους εφαντάζετο ως εχθρούς, και κατά τον κόσμο εν γένει, εκαταράτο λέγουσα:

*«Αναστενάζω και πετά αίμ' από την καρδιά μου,
φίδια να φαν'το στόμα τους, που 'χουν με τ' όνομά μου».*

---

104 Γκασούκα (1998:135)

105 ο.π., τ. Γ', σ. 389-396

106 ο.π., τ. Δ', σ. 459-479

107 ο.π., τ. Γ', σ. 623-631

Συνήθως δεν κατηράτο τον υιό της, μόνον τον εκακολόγει, έρριπτε δε όλα τ' άδικα εις την νύμφην της. Αυτή απέθανε εις τον δεύτερον τοκετόν, εξ επιλοχείου πυρετού, η δε γραία επέζη ακόμη. Οι ήρωες υπερβαίνουν κάθε όριο όταν εύχονται τον θάνατο κάποιου συνανθρώπου τους, κάποιοι από αυτούς μάλιστα εύχονται το θάνατο μελών της ίδιας τους της οικογένειας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η Πλανταρού στο διήγημα «Φώτα Ολόφωτα¹⁰⁸», η οποία, νομίζοντας πως ο γιος της έχει πνιγεί παρακαλάει για τον θάνατο τόσο του εγγονιού της όσο και της νύμφης της: «...Ω! τό στρίγλικο, το κακοπόδαρο, ω! το γρουσουζικό, οπού ψωμόφαγε τόν πατέρα του! Πνίζτε το! Σκοτώστε το! Τι το φυλάτε; Πετάτε το στό γιαλό, να πα να βρη τον πατέρα του! Κι αυτή η γουρουννοποδαρούσα η μάνα του, αυτή η πρωτάρα η στερεμένη, αυτή η λεχώνα η λοχεμένη! ... Ημπορείς, μαμμή, να την καρυδοπνίξης, κειδά που θα ψοφολογήση, στο κρεβάτι της, να στραμπουλίξης με τη χεράρα σου και της κλήρας το λαιμό, νά πούμε πως 'γεννήθη πεθαμένο το παιδί, και πως η μάνα ετελείωσε, καθώς κάθισε στά σκαμνιά, ημπορείς;»

Στο διήγημα «Τ' αερικό στο δέντρο¹⁰⁹» οι κατάρες της γιαγιάς του μικρού Κώτσου απευθύνονται προς ξένο παιδί, τον μάγκα της γειτονιάς Μιχάλη, που είχε ρίξει στο χώμα και χτυπούσε τον ανάπηρο εγγονό της: «Βρε συ, σκύλε αγαρηνέ, τι έκαμες! Τι σου έφταιξε το παιδί, το σακάτικο και το κυνηγάς; Κακό αερικό να σου 'ρθει απάνω σου, να σε μαράνει, σαν εκείνο το δεντρί εκεί».

Ο Παπαδιαμάντης μεταφέροντας σε γραπτό λόγο αληθινούς και ζωντανούς ανθρώπινους τύπους ήταν φυσικό να διασώσει τις αντιλήψεις και τον λόγο τους, τις σκέψεις τους, τις συνήθειές και τις αδυναμίες τους, τις ευχές που έδιναν αλλά και τις κατάρες που εκτόξευαν. Στον Παπαδιαμάντη «ο απρόσωπος χρόνος παραμένει άτεγκτος, κι ο μυστηριακός μηχανισμός του εξακολουθεί να λειτουργεί, στο πείσμα όλων μας των συναισθηματισμών [...]»¹¹⁰.

---

108 ο.π., τ. Γ', σ. 39-44

109 ο.π., τ. Δ', σ. 211-215

110 Ελύτης (1992:62-63)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι κατάρες και οι ευχές είναι μορφές διπολικές, με αρνητικό χαρακτήρα οι κατάρες και θετικό οι ευχές. Συνδυάζουν λόγο, ψυχικές καταστάσεις, εκφράσεις, χειρονομίες αλλά και τελετουργία. Επικαλούνται το θείο και έχουν βαθιά ανθρωπολογική καταγωγή. Συσχετίζονται με τη μαγική γλώσσα αφού και στις δύο περιπτώσεις σκοπός είναι να πραγματοποιηθούν μέσω μιας υπερφυσικής δύναμης. Ο μαγικός χαρακτήρας της γλώσσας έχει στις κατάρες ένταση και στις ευχές βάθος ψυχής.

Οι ευχές και οι κατάρες υπάρχουν ριζωμένες στην ψυχή του λαού και συνοδεύουν κάθε στιγμή τον άνθρωπο. Έρχονται από μόνες τους στα χείλη του καθενός ανάλογα την κάθε περίπτωση. Έχουν να προσφέρουν πολλά και σε αυτούς που τις δέχονται αλλά και σε αυτούς που τις δίνουν. Αποτελούν σπουδαίο κομμάτι στη ζωή των ανθρώπων και είναι γεμάτες ρεαλισμό. Εκφράζουν το άριστο αλλά και το χειρότερο το απλό αλλά και το περίπλοκο. Όλα αυτά είναι υπαρκτά μέσα στη ζωή και συνθέτουν την ανθρώπινη κοινωνία. Οι ευχές και οι κατάρες είναι η εικόνα και τα αισθήματα της ψυχής ενός λαού. Στην συγκεκριμένη περίπτωση του ελληνικού λαού. Είναι παλιές όσο και αυτός ο λαός. Μαζί πορεύτηκαν για χιλιάδες χρόνια. Απλά διαμορφώθηκαν με τον καιρό και άλλαξαν μορφή. Δεν άλλαξαν όμως στη βάση τους. Είναι κομμάτι του λαού στον οποίο ανήκουμε. Διαφυλάσσουν τη συνοχή του ελληνικού λαού διευκολύνοντας την ένωση του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αθανασοπούλου, Ν. (1963). *Το ζήτημα της ανταλλαγής ευχών*. Αθήναι
- Αικατερινίδης, Γ. Ν. (1984), *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς-Μπριτάνικα*, τόμ. 25, Αθήνα.
- Αικατερινίδης, Γ. Ν. (1988), *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς-Μπριτάνικα*, τόμ. 32, Αθήνα.
- Αλεξίου, Σ. (2010), *Ελληνική Λογοτεχνία. Από τον Όμηρο στον εικοστό αιώνα*, Αθήνα:Στιγμή.
- Αυδίκος, Ε. (2008). «Κοινωνικές αντι-δομές και διαχείριση κοινωνικών σχέσεων στις κατάρτες της Καρπάθου», *Κάρπαθος και Λαογραφία*, Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Καρπαθιακής Λογοτεχνίας, Επιστημονική Επιμέλεια: Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου-Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δωδεκανήσου-Επαρχείο Καρπάθου.
- Βέικου, Χ. (1998). *Κακό Μάτι. Η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Βιζυηνός, Γ., *Τα ποιήματα του Γεωργίου Βιζυηνού μετά Προλόγου υπό Ιωάν. Ζερβού*, Αθήνα: Γ. Φέξης, 1910
- Γκασούκα, Μ., (1998). *Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Παπαδιαμάντη*. Αθήνα: εκδόσεις Φιλιππότη.
- Δουλαβέρας, Α. (2013). *Μελετήματα για το Δημοτικό Τραγούδι*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.
- Ελύτης, Ο., *Η μαγεία του Παπαδιαμάντη*, Αθήναι: εκδόσεις Ερμείας, χχ
- Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, (1962-1968), τ. 7, Αθήναι: Εκδότης Αθ. Μαρτίνος.
- Καφαντάρης, Κ. (1994). *Γυρισμένα Λόγια*. Αθήνα: Ροδακίό.
- Κούζας, Γ. (2009). *Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία. Η Ιστορική διαδρομή της (1908-2008)*. Αθήνα: Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία.
- Κουκουλέ, Φ. (1951). *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός (Τόμοι: Α΄, Γ΄, Δ΄, Ε΄ και Ζ΄)* Αθήνα: Παπαζήση.
- Κυριακίδης, Σ. (1965), *Ελληνική Λαογραφία: Μνημεία του Λόγου*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

- Λουκάτος, Δ. (1985), *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Λουγγής, Τ. (1983), «Ο πρώτος αυτοκράτωρ Ρωμαίων» και «ο πρώτος Ρωμαίων απάντων». *Η ανολοκλήρωση Reconquista*. Βυζαντινά Σύμμεικτα (Τόμος 5).
- Μερακλής, Μ. Γ. (2011), *Ελληνική Λαογραφία: Κοινωνική Συγκρότηση-Ήθη και Έθιμα-Λαϊκή Τέχνη*, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Μικρόν Ευχολόγιον ή Αγιασματάριον, Έκδοσις της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Έκδοσις ΙΓ΄ 1998.
- Μιχαηλίδου-Νουάρου, Μ. Γ. (1932). *Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου* (Τόμος Α΄). Αθήνα.
- Μιχαλέτος, Γ. (1948). *Αισθητικές Αναλύσεις*. Τεύχος Α΄. Η λήθη – Το τραγούδι του νεκρού αδελφού. Αθήνα: Σιδέρη.
- Μονιού, Δ. (2017). *Στοίχοι Διάφοροι*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Β΄ εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας.
- Οικονομίδης, Δ. (1981-1982), *Η θυσία εις οικοδομήματα*, Ε. Ε. Β.Σ., τόμ. ΜΕ.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (1999). «Εισαγωγή», στο βιβλίο Pierre Bourdieu., *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Πανώτης, Α. (2009). *Το Συνοδικόν της εν Ελλάδι Εκκλησίας* (Τόμος Β΄). Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1984), *Άπαντα*, Αθήνα: Δόμος.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (2003). «Εισαγωγή» στο βιβλίο: Marshall Sahlins, *Πολιτισμός και πρακτικός λόγος*, μτφρ. Εύα Καλπουρτζή. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Πηδάλιον της Νοητής Νηός της μίας Αγίας Καθολικής και Αποστολικής των Ορθοδόξων Εκκλησίας, (2003), εκδ. Ρηγόπουλος.
- Πολίτου, Ν. (1932). *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού Λαού*. Αθήνα: Παρασκευά Λεώνη
- Ράλλης-Πότλης, Σύνταγμα: Γ. Α. ΡΑΛΛΗΣ-Μ. ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα των Θείων και ιερών κανόνων*, τ. 1-6, Αθήνα 1852-1859.
- Ρηγάτος, Γ. (2004). *Ευχή και Κατάρτα. Περιδιάβαση στη Λογοτεχνία και το λαϊκό λόγο*. Αθήνα: Μύρτος.
- Σέργη Γ., (2000), «*Νεοελληνικά λαϊκά ναναρίσματα και ταχταρίσματα*» Αθήνα: Φιλιππότης.
- Χαβιαράς, Δ. (1891), *Συμιαϊκά*, εκδόσεις Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου.

Χριστίδης, Α. (1997), *Η μαγική χρήση της γλώσσας*, Αθήνα: Ιστός.
Ψυγογιού, Ε. «*Το ανάθεμα στην Ελληνική Λαογραφία*», εφημ. «Ελευθεροτυπία» 24-02-2005. Ένθετο «Ιστορικά», αφιέρωμα «Αφορισμός».

Ξένη Βιβλιογραφία

Beaton, R. (1996), *Η ερωτική μυθιστορία του Ελληνικού Μεσαίωνα*, μτφρ. Νίκη Τσιρώνη, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμύτσα.
Beck, H. G. (2009). *Ιστορία της Βυζαντινής Δημόδους Λογοτεχνίας*. Μτφρ. Νίκη Eideneier. Αθήνα: MIET.
Crombie, A. C. (1994), *Η Επιστήμη στο Μεσαίωνα 5^{ος} – 13^{ος} αιώνας*, Αθήνα: MIET.
Guy Saunier. (2001). *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*. Μτφρ.Ιφιγένεια Μποτοροπούλου. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
Ostrogorsky, G. (1981), *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Γ', μτφρ. Ιωάννης Παναγόπουλος, Αθήνα: Ιστορικές εκδόσεις Στ. Βασιλόπουλος.
Richard and Eva Blum, (2005). *Η κακιά ώρα, Μαγεία, τελετουργίες και προλήψεις της Ελληνικής υπαίθρου*. Μτφρ. Αργυρώ Πατσού-Βελούδου. Αθήνα: Αρχέτυπο.

Σελίδες στο Διαδίκτυο.

<https://www.ellopos.gr/>

<http://exploringbyzantium.gr/EKBMM/Page?name=index&lang=gr>

<http://vizantinaistorika.blogspot.com/>

<http://www.greek-language.gr/digitalResources/index.html>

http://users.sch.gr/aiasgr/Paterika_keimena/Eurethrio/Agios_Iwannhs_o_Xrusostomos_Apantata.htm

http://users.sch.gr/aiasgr/Palaia_Diathikh/Sofia_Seirax/Sofia_Seirax.htm

http://users.sch.gr/aiasgr/Palaia_Diathikh/Deuteronomion/Deuteronomion.htm

<http://patristica.net/graeca/>

[\[language.gr/greekLang/medieval_greek/bibliographies/sources/page_011.html\]\(http://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/bibliographies/sources/page_011.html\)](http://www.greek-</p></div><div data-bbox=)